

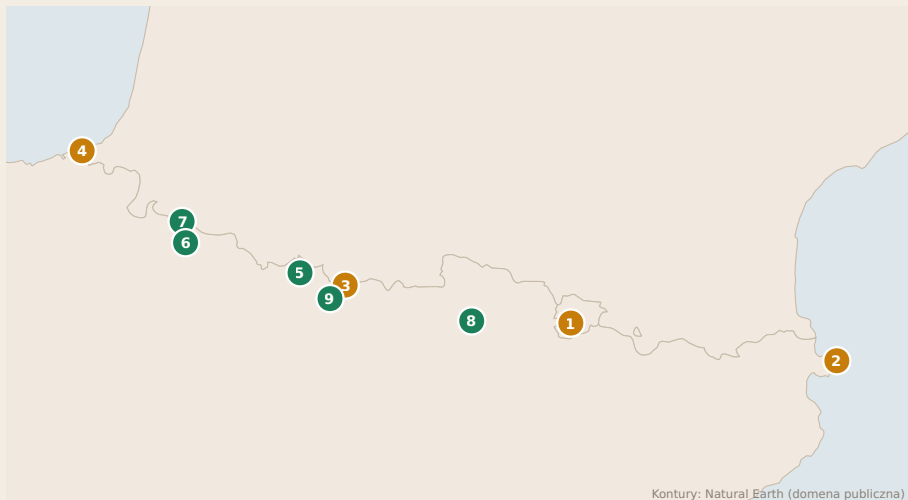

PIOTRYSEUSZ

KONIEC CZERWCA - WRZESIEŃ

Transpirenaica: Pireneje od Morza Śródziemnego do Atlantyku

Przewodnik po trasie

Pomysł · miejsca: 9

Przewodnik wygenerowany 2026-10-23 z repozytorium <https://gitlab.com/p.goliasz/moto>. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Spis treści

Punkty 3

Punkty z innych podróży 46

Język w podróży 57

Źródła i licencje 61

Punkty

Catalunya (Katalonia)

Fot. Ad Meskens, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Stolica	Barcelona
Powierzchnia	32 106 km², 4 prowincje: Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona
Ludność	ok. 8,1 mln (2025)
Języki	kataloński, hiszpański i arański (okcytański z Val d'Aran), wszystkie urzędowe
UNESCO	Tarraco (2000), kościoły Vall de Boí (2000), Poblet (1991), castells (2010)
Święta	11 września – Diada; 23 kwietnia – Sant Jordi
Klimat	Lleida w lipcu średnio do 33 °C w dzień

O REGIONIE

Katalonia to północno-wschodni róg Hiszpanii między Pirenejami a Morzem Śródziemnym, ale trasa omija Barcelonę i przecina tylko południowo-zachodnią część: płaską deltę Ebro z polami ryżowymi, suche wzgórza Prades i Prioratu z winnicami na czarnym łupku, nawadnianą równinę Lleidy, wreszcie wysokie doliny Ribagorcy z romańskimi kościołami. Opis przyjmuje granicę administracyjną wspólnoty autonomicznej, choć po katalońsku mówi się też po drugiej stronie rzeki Noguera Ribagorçana, we wschodnim pasie Aragonii (tzw. Franja).

Historia zaczyna się nad morzem. Tarraco, dzisiejsza Tarragona, wyrosła z bazy, którą bracia Scypionowie założyli tu na początku wojny z Hannibalem (218 r. p.n.e.), i stała się stolicą rzymskiej prowincji Hispania Citerior; w 27 r. p.n.e. przebywał tu cesarz August. Ruiny Tarraco są od 2000 r. na liście UNESCO. Średniowieczną Katalonię

zbudowali hrabiowie Barcelony. Ramon Berenguer IV ożenił się z Petronelą, dziedziczką Aragonii (unia z 1137 r.), a potem odebrał muzułmanom Tortosę (1148), Lleidę (1149) i wreszcie Siuranę (1153), ostatnią muzułmańską twierdzę w Katalonii. Ufundował też klasztor Poblet, późniejszy panteon królów Aragonii. W 1359 r. Kortezy katalońskie, obradujące m.in. w Cervera, powołały stałą Diputació del General, z której wywodzi się Generalitat, dzisiejszy rząd regionu.

Przełomem był rok 1714. 11 września po czternastu miesiącach oblężenia Barcelona poddała się wojskom Filipa V Burbona, a dekret Nueva Planta z 1716 r. zniósł katalońskie instytucje. Tę klęskę Katalończycy obchodzą jako święto narodowe, Diadę: po raz pierwszy w 1886 r., oficjalnie od 1980 r. Generalitat wróciła w 1931 r., po wojnie domowej przetrwała na wygnaniu i odrodziła się w 1977 r. Spór z Madrytem trwa: 1 października 2017 r. odbyło się referendum niepodległościowe, uznane przez państwo za nielegalne.

Kataloński, od 1979 r. znów urzędowy, króluje na znakach i w szkołach, ale na co dzień mówi nim mniej osób, niż można by sądzić. Według badania z 2023 r. tylko kataloński jako język codzienny podaje ok. 25% mieszkańców okolic Barcelony, za to 51% w Ponent (Lleida) i 67% w Terres de l'Ebre. Osobny świat to Val d'Aran na północno-zachodnim krańcu, jedyna część Katalonii, z której wody spływają Garonną do Atlantyku. Mówi się tam po arańsku, gaskońskiej odmianie okcytańskiego, urzędowej w dolinie od 1990 r., a w całej Katalonii od 2006 r.; nazwy miejscowości, jak Vielha, mają od 1984 r. oficjalnie formę arańską. Katalonia wytwarza ok. 19% PKB Hiszpanii i jest jej głównym zagłębiem przemysłowym, ale trasa pokazuje jej rolniczą stronę.

Castell „5 de 9 amb folre” Colla Vella dels Xiquets de Valls na konkursie w Tarragonie w 2010 r. Fot. Ferran from Andorra la Vella, Andorra, [CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

Winnice na łupkowej glebie llicorella pod Gratallops w Prioracie Fot. Angela Llop, [CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pa amb tomàquet (chleb natarty pomidorem, z oliwą i solą), sos romesco z Tarragony z papryki, migdałów i orzechów laskowych, escalivada (pieczone warzywa) i crema catalana na deser.
- Wino Priorat z czerwonego grenache (garnatxa) rosnącego na łupku llicorella; winnice założyli w XII w. kartuzi ze Scala Dei, a w latach 80. XX w. odrodzili je m.in. René Barbier i Álvaro Palacios.
- Castells: wieże z ludzi budowane na świętach, z szerokim podstawowym kręgiem (pinya), na którego szczycie staje dziecko (enxaneta) i podnosi rękę. Tradycja wyszła z Valls (pierwsza wzmianka 1712), od 2010 r. na liście

UNESCO; co dwa lata, jesienią, w Tarragonie odbywa się wielki konkurs [termin 2028 i występy w lipcu do sprawdzenia].

- 23 kwietnia Sant Jordi, patrona Katalonii: bliskim daje się różę i książkę, a ulice miast zamieniają się w kiermasze. Książki doszły do tradycji w 1931 r., bo tego dnia przypada rocznica śmierci Cervantesa i Szekspira.
- Falles: od czerwca do lipca mieszkańcy wsi Vall de Boí zbiegają nocą ze zbocza z płonącymi pochodniami, święto ognia przesilenia letniego (UNESCO 2015); Barruera, Erill la Vall i Taüll mają je zwykle w lipcu [daty 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Delta Ebro z AP-7: płaskie pola ryżowe, w lipcu zalane i soczyscie zielone, kanały, czaple i flamingi. Delta ma ok. 320 km² i się kurczy, bo morze zabiera więcej piasku, niż przynosi rzeka.
- Akwedukt Pont del Diable ok. 4 km na północ od Tarragony, tuż przy AP-7 i N-240: dwa piętra rzymskich łuków.
- Sady brzoskwiń, gruszek i jabłek na równinie Lleidy; nawadnia ją Canal d'Urgell, otwarty w 1862 r. Nad miastem góruje Seu Vella, katedra z 1203 r., która od 1707 do 1948 r. służyła za koszary.
- W Vall de Boí smukłe, kamienne dzwonnice w stylu lombardzkim; Sant Climent de Taüll konsekrowano 10 grudnia 1123 r., a jego oryginalny fresk Pantokratora jest w muzeum w Barcelonie.
- Za Pont de Suert N-260 wjeżdża do Aragonii przez Coll d'Espina (1407 m) i Coll de Fadas (1470 m), choć w części aragońskich wsi Ribagorzy wciąż mówi się dialektem katalońskim.

Źródła: 21 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Bigorre / Bigòrra

Fot. W. Bulach, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Stolica	Tarbes
Powierzchnia	4464 km² cały departament Hautes-Pyrénées; dawne hrabstwo było nieco mniejsze
Ludność	ok. 231 tys. w całym departamencie (2023)
Języki	francuski; bigurdański, gaskońska odmiana okcytańskiego
Herb	dwa czerwone lwy kroczące na złotym polu
Wysokości	Vignemale 3298 m, Pic du Midi de Bigorre 2877 m, Col du Tourmalet 2115 m
UNESCO	Pyrénées – Mont Perdu z cyrkiem Gavarnie (1997, razem z Ordesą)
Święta	11 lutego – rocznica pierwszego objawienia w Lourdes; 15 sierpnia – Wniebowzięcie, największa pielgrzymka w Lourdes

O REGIONIE

Bigorre to dawne hrabstwo w środkowych Pirenejach, na wschód od Béarn. Nie ma dziś własnych granic: w 1790 r. stało się trzonem departamentu Hautes-Pyrénées i mieszkańcy departamentu wciąż nazywają siebie Bigourdans. Opis przyjmuje granicę historyczną

hrabstwa: Lavedan, czyli górną dolinę Gave de Pau z Lourdes, Argelès-Gazost, Val d'Azun, Cauterets, Luz i Gavarnie, dolinę Adour z Campan i Bagnères-de-Bigorre oraz równinę wokół Tarbes. Doliny Louron i Aure, do których zjeżdża się z Col de Peyresourde, należały do osobnego kraju Quatre-Vallées. Do departamentu włączono je dopiero w 1790 r. i opis wspomina je tylko jako przedłużenie Bigorre. Za samą przełęczą Peyresourde zaczyna się Comminges z Luchon. Krajobraz wyrzeźbiły lodowce: ten, który wypełniał dolinę Gave de Pau, miał prawie kilometr grubości i 7-8 km szerokości. Najwyżej sięga Vignemale (3298 m), a najslynniejszy jest cyrk Gavarnie, od 1997 r. razem z hiszpańską Ordesą na liście UNESCO jako „Pyrénées – Mont Perdu”.

Nazwa pochodzi od Bigerriones, akwitańskiego ludu mówiącego językiem pokrewnym baskijskiemu, którego w czasie wojny galijskiej podbił Publiusz Krassus, legat Cezara. Hrabstwo ze stolicą w Tarbes powstało w IX w., a w XIII w. stało się łupem sąsiadów: o spadek po hrabinie Petronelli procesowali się Montfortowie, wicehrabiowie Béarn i król Nawarry, aż korona francuska przejęła Bigorre. W 1360 r. pokój w Brétigny oddał je Anglikom, Karol V odzyskał je w latach 1369-1373, a w 1425 r. przeszło na hrabiów Foix, panów Béarn. Wraz z dziedzictwem Albretów trafiło do Henryka IV, który w 1607 r. ostatecznie przyłączył je do korony. Przy podziale Francji na departamenty planowano połączyć Bigorre z Béarn, ale oba kraje były sobie zbyt niechętne; posłowi z Tarbes Bertrandowi Barère udało się wywalczyć osobny departament. W Tarbes urodził się 2 października 1851 r. marszałek Ferdinand Foch, w 1918 r. naczelny wódz wojsk sprzymierzonych.

Światową sławę dało Bigorre Lourdes. 11 lutego 1858 r. czternastoletnia Bernadette Soubirous, zbierając chrust nad Gave de Pau, ujrzała w grocie Massabielle postać w bieli; widzenie powtórzyło się osiemnaście razy, do 16 lipca. 25 marca postać przedstawiła się nie po francusku, lecz w miejscowej mowie gaskońskiej: „Que soy era Immaculada Counceptiou” („Jestem Niepokalane Poczęcie”). Biskup Tarbes uznał objawienia 18 stycznia 1862 r. i nad grotą zaczęły rosnąć bazyliki. Dziś Lourdes to jedno z największych sanktuariów maryjnych świata i po Paryżu miasto z największą liczbą hoteli we Francji. Bigurdański, gaskońska odmiana okcytańskiego, był do XIX w. językiem codziennym w

każdej rodzinie, a w 1892 r. w Arrens, w Val d'Azun, Simin Palay i Michel Camélat zaczęli wydawać pierwszy almanach w tej mowie, załączek gaskońskiego odrodzenia literackiego.

Pierwszą gałęzią gospodarki jest turystyka: pielgrzymi, uzdrowiska (Cauterets, Barèges, Luz-Saint-Sauveur, Bagnères-de-Bigorre, Argelès-Gazost), stacje narciarskie i obserwatorium na Pic du Midi de Bigorre, którego pierwsze budynki ukończono na wysokości 2877 m w 1882 r. Uzdrowiska rozkwitły za Napoleona III, który razem z cesarzową Eugenią przevorsował „drogi uzdrowiskowe” przez przełęcze; to po nich jeździ się dziś Route des Cols. Na równinie Tarbes rośnie kukurydza i hoduje się bydło, a w mieście i wokół lotniska Tarbes-Lourdes działa przemysł kolejowy i lotniczy. Stadnina w Tarbes, założona w 1806 r. przez Napoleona I, wyhodowała najpierw konia bojowego „navarrin”, a potem rasę angloarabską.

Val d'Azun spod Col du Soulor: w dole Arrens-Marsous, którą D918 zjeżdża do Argelès-Gazost Fot. Guillaume Baviere, [CC-BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Haricot tarbais: duża biała fasola o cienkiej skórce, która przysłała z Ameryki na równinę Tarbes na początku XVIII w.; dawniej pięła się po łodygach kukurydzy. Label Rouge od 1997 r., chronione oznaczenie geograficzne od 2000 r.; trafia m.in. do garbure.
- Porc noir de Bigorre: czarna świnia gaskońska wypasana na wolnym powietrzu, karmiona trawą, żółędziami i kasztanami, z której robi się mięso i szynkę. W 1981 r. zostały tylko dwa knury i ok. 30 macior; od 2015 r. mięso i szynka mają chronioną nazwę pochodzenia.

- Barèges-Gavarnie: baranina z owiec rasy barégeoise, wypasanych latem na halach między 600 a prawie 3000 m wokół Luz i Gavarnie; AOC od 2003 r.
- Gâteau à la broche: ciasto pieczone warstwami na obracającym się nad ogniem rożnie, bliski krewny polskiego sękacza; w Pirenejach podaje się je na weselach i świętach.
- Lourdes: 11 lutego, w rocznicę pierwszego objawienia, i 15 sierpnia, na Wniebowzięcie, miasto wypełniają pielgrzymi; w sezonie pielgrzymkowym co wieczór przechodzi procesja ze świecami [daty i godziny 2028 do sprawdzenia; w te dni korki i trudno o parking].

DROGI MOTOCYKLOWE

- **D918 Argelès-Gazost - Col du Soulor (1474 m) - Col d'Aubisque** – wschodnia połowa najslynniejszej drogi uzdrowskowej: przez Val d'Azun i Arrens-Marsous na Soulor, potem półką skalną nad Cirque du Litor do Béarn.
- **D918 Col du Tourmalet (2115 m)** – z Luz-Saint-Sauveur przez Barèges i w dół do Sainte-Marie-de-Campan; przełęcz, przez którą Tour de France przejechał więcej razy niż przez jakąkolwiek inną (86 razy). Zimą zamknięta [daty do sprawdzenia].
- **D918 Col d'Aspin (1489 m)** – dalszy ciąg tej samej drogi z Campan do Arreau, krótszy i łagodniejszy, przez hale i las.
- **D921 dolina Gave de Pau** – z Lourdes przez Argelès i Luz do Gavarnie, gdzie droga kończy się pod cyrkiem; w Luz-Saint-Sauveur most Napoleona nad wąwozem Gave de Gavarnie.
- **D618 Arreau - Col de Peyresourde (1569 m)** – przez dolinę Louron na granicę z Comminges i zjazd do Luchon.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Krowy, konie i owce pasące się luzem na przełęczach i na drodze; na parkingu Col du Soulor pasterze sprzedają latem sery, miód i rękodzielo.
- Słupki kilometrowe dla kolarzy: na każdym kilometrze podjazdu tabliczka z odległością do szczytu i średnim nachyleniem na najbliższy kilometr, a na asfalcie wymalowane nazwiska zawodników z Tour de France.
- Domy i stodoły z kamienia kryte łupkiem, a na zboczach Val d'Azun pojedyncze stodoły na siano z dala od wsi; w nizinnej Bigorre zagrody z zamkniętym podwórzem i bramą.
- W Lourdes zamek na skale nad Gave de Pau, a dalej wieże bazylik nad grotą i ulice pełne sklepików z dewocjonaliami.
- Przy dobrej pogodzie z równiny Tarbes i z drogi do Pau widać na horyzoncie Pic du Midi de Bigorre z budynkami obserwatorium na szczycie.

Źródła: 22 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Béarn / Bearn

Fot. Myrabella, [CC-BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Stolica	Pau (od 1464 r.; wcześniej Lescar, Morlaàs i Orthez)
Powierzchnia	ok. 4650 km ² , wschodnia część departamentu Pyrénées-Atlantiques
Ludność	ok. 374 tys. (2022)
Języki	francuski; bearneński, gaskońska odmiana okcytańskiego
Herb	dwie czerwone krowy na złotym polu
Wysokości	Pic du Midi d'Ossau 2884 m, Col du Portalet 1794 m
Święta	15 sierpnia – święto w Laruns; pierwsza niedziela października – targ serów w Laruns

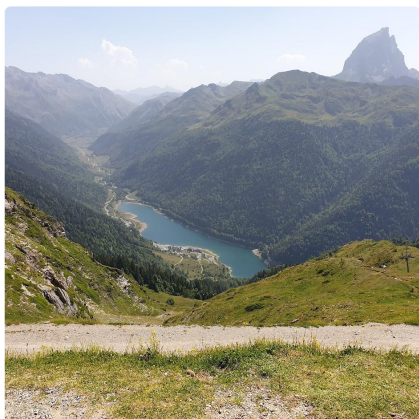
O REGIONIE

Béarn to dawne wicehrabstwo u północnych stóp Pirenejów, dziś bez własnych granic administracyjnych: zajmuje wschodnią część departamentu Pyrénées-Atlantiques (zachodnią tworzy francuski Kraj Basków). Opis przyjmuje granicę historyczną. Z wysokich dolin Ossau, Aspe i Barétous rzeki, zwane tu gaves, spływają na pagórki i równiny wokół Pau i Orthez. Dolina Ossau, którą zjeżdża się z Portalet, ma ok. 50 km i została wyżłobiona przez lodowiec. Nad jej górną częścią sterczy Pic du Midi d'Ossau (2884 m), szczątek wulkanu sprzed ok. 278 mln lat, którego kalderę wyniosło ok. 40 mln lat temu wypiętrzanie Pirenejów. Miejscowi nazywają jego dwa wierzchołki „Jean-Pierre”: większy to Jean, mniejszy Pierre, jak starszy i młodszy syn w bearneńskiej rodzinie.

Wicehrabiowie Béarn znani są od IX w. Najślynniejszy z nich, Gaston III zwany Fébus (1331–1391), urodzony w Orthez, przybrał przydomek nawiązujący do Febusa, czyli Apolla, i napisał słynną „Księgę o łowach”. W 1347 r., w czasie wojny stuletniej, wobec wysłannika króla Francji ogłosił Béarn neutralnym, jako ziemię, którą trzyma „od Boga i od żadnego człowieka na świecie”. Od tej pory aż do 1620 r. Béarn był faktycznie niezależnym księstwem z własnym prawem zwyczajowym (fors) i stanami. Ponura strona Fébusa to śmierć jedyne go syna: w 1380 r. chłopak, wplątany w spisek, by otruć ojca, zginął w więzieniu, prawdopodobnie z ręki Gastona.

Panowie Béarn z rodu Foix zostali w XV w. królami Nawarry, a gdy w 1512 r. Kastylia zajęła Nawarrę po południowej stronie gór, dwór Albretów schronił się tutaj. W nocy z 12 na 13 grudnia 1553 r. w zamku w Pau urodził się Henryk, przyszły król Francji Henryk IV (od 1589 r.). Według legendy dziadek natarł mu usta czosnkiem i winem Jurançon, mówiąc „Będiesz prawdziwym Bearneńczykiem!”, a kołyską była skorupa żółwia morskiego, którą do dziś pokazuje zamkowe muzeum. Niezależność skończył syn Henryka, Ludwik XIII: 15 października 1620 r. wkroczył do Pau, przywrócił katolicyzm i przyłączył Béarn do Francji.

Bearneński, gaskońska odmiana okcytańskiego, był językiem urzędów od XIII w. aż do rewolucji. Dziś mówi nim według badania z 2008 r. 29–55 tys. osób; pierwsza szkoła Calandreta z nauką po okcytańsku powstała w Pau w 1980 r., a niektóre gminy mają dwujęzyczne tablice. Z czego żyje Béarn? Z hodowli i serów w górach, z gazu odkrytego w 1951 r. w Lacq, z przemysłu lotniczego wokół Pau. W XIX w. Pau stało się zimowym kurortem bogatych cudzoziemców, zwłaszcza Brytyjczyków, którzy w 1856 r. założyli tu najstarszy klub golfowy w Europie kontynentalnej. Po Paryżu i Bordeaux to także miasto, które najczęściej gościło Tour de France (77 razy).

Jezioro Fabrèges w górnej dolinie Ossau, nad nim Pic du Midi d'Ossau Fot. Driskiou, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Skorupa żółwia morskiego, w której według tradycji położono nowo narodzonego Henryka IV; litografia z XIX w. Fot. Frédéric Sorrieu, [Public domain, Wikimedia Commons](#)

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Garbure: gęsta zupa z kapusty, fasoli i warzyw z konfitowanym udkiem kaczki albo wieprzowiną. Kto chce, kończy ją „chabrot”: wlewa do resztki zupy wino i pije prosto z miski.
- Ossau-Iraty: twardy ser z mleka owiec ras basco-béarnaise i manech, AOC od 1980 r., dojrzewający od 80 dni (małe krążki) do 120 dni (duże); latem robią go pasterze w szałasach na halach.
- Jurançon: białe wino z gros i petit manseng, wytrawne albo słodkie z winogron podsuszanych na krzaku; apelacja od 1936 r.
- Transhumancja: na początku lipca stada z doliny Ossau wychodzą na letnie hale (w Laruns jest wtedy święto), a wracają we wrześniu i październiku

[termin 2028 do sprawdzenia; w dniu wypędu bywa ograniczony ruch w stronę jeziora Fabrèges].

DROGI MOTOCYKLOWE

Wysokie drogi Béarn to w większości dawna „droga uzdrowiskowa” (route thermale) z czasów Napoleona III, dziś nazywana Route des Cols: łączyła modne wtedy kurorty, a dziś prowadzi od przełęczy do przełęczy przez całe Pireneje.

- **D934 Laruns - Col du Pourtalet (ok. 30 km)** – całą doliną Ossau, przez wąwóz Hourat, Gabas i obok jeziora Fabrèges, na granicę z Aragonią na 1794 m; do 1972 r. droga krajowa N134bis. Po stronie hiszpańskiej przechodzi w A-136 do Formigal i Sallent de Gállego.
- **D918 Laruns - Col d'Aubisque - Col du Soulor (ok. 27 km do Soulor)** – najsłynniejszy odcinek drogi uzdrowiskowej, ukończony w 1864 r.: podjazd przez Eaux-Bonnes i Gourette na 1709 m, potem półka nad Cirque du Litor z dwoma krótkimi tunelami. Za Soulor droga schodzi już do Bigorre (Arrens-Marsous, Argelès-Gazost).
- **D294 Col de Marie-Blanque (1035 m)** – krótki, stromy łącznik między doliną Ossau a doliną Aspe, przez płaskowyż Bénou z pasącymi się luzem krowami i końmi. Nazwa pochodzi od bearneńskiego „Maria Blanca”, czyli ścierwnika, białego sępa.
- **N134 doliną Aspe i Somport** – szeroka droga do Hiszpanii, otwarta przez cały rok: przez przełęcz Somport (1632 m) albo tunelem otwartym w 2003 r. To objazd, gdy D934 na Pourtalet jest zamknięta po obrywach skalnych.

CO WIDĄC Z SIODŁA

- Zjazd z Col du Portalet (1794 m) do Laruns to ok. 29 km drogi D934. Po drodze jezioro Fabrèges (1241 m), sztuczny zbiornik za zaporą z lat 1940–1947, a nad nim ostra sylwetka Pic du Midi d'Ossau.
- Krowy i owce na drodze i luźno na halach, kamienne szałaszy pasterzy; nad doliną krążą sępy płowe, które łatwo wziąć za orły.
- W Laruns zaczyna się D918 na Col d'Aubisque (1709 m, 16,6 km). Tour de France przejechał przez nią pierwszy raz w 1910 r.; Octave Lapize krzyczał wtedy do organizatorów: „Jesteście zbrodniarzami!”.
- Dwujęzyczne tablice, np. Laruns / Laruntz, i krowy w herbach gmin, nawiązujące do herbu Béarn.
- W Pau Boulevard des Pyrénées: taras nad doliną gave z widokiem na całe pasmo, z którego przed chwilą się zjechało.

Źródła: 27 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Aragón (Aragonia)

Fot. Teo Romera, [CC BY-SA 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Stolica	Saragossa (Zaragoza), w której mieszka ponad połowa Aragończyków
Powierzchnia	47 720 km², 3 prowincje: Huesca, Saragossa, Teruel
Ludność	ok. 1,36 mln (2025); w prowincji Teruel ok. 9 osób na km²
Języki	urzędowy hiszpański; własne, bez statusu urzędowego: aragoński i kataloński
Najwyżej	Aneto, 3404 m, najwyższy szczyt Pirenejów
Święta	23 kwietnia – Dzień Aragonii (św. Jerzego)

O REGIONIE

Aragonia ciągnie się z północy na południe przez trzy różne krainy. Na północy Pireneje z najwyższymi szczytami łańcucha (Aneto, 3404 m) i dolinami Ribagorzy, Sobrarbe i Teny. Pośrodku sucha dolina Ebro z Saragossą i półpustynią Monegros. Na południu, w prowincji Teruel, wyżyny i pasma Gór Iberyjskich na 1000–1500 m, z mroźnymi zimami i gorącymi latami. Trasa dotyka tylko dwóch krańców: lipcowych wyżyn Teruelu i Maestrazgo oraz Pirenejów na powrót. W Aliadze widać, jak zderzenia płyt kontynentalnych 60–20 mln lat temu dwukrotnie pogniotły warstwy wapienia jak obrus; to jeden z najwyraźniejszych na świecie przykładów nałożonych na siebie fałdów, od 2024 r. na liście dziedzictwa geologicznego Międzynarodowej Unii Nauk Geologicznych (IUGS).

Nazwę Aragonia wzięła od pirenejskiej rzeki; po raz pierwszy zapisano ją w 828 r., gdy było to małe hrabstwo pod władzą Franków. Od 1035 r. było królestwem, a Ramiro I przyłączył w 1044 r. Sobrarbe i Ribagorzę. Alfons I Wojownik zdobył 18 grudnia 1118 r. muzułmańską Saragossę, a w 1137 r. małżeństwo jego bratanicy z hrabią Barcelony dało początek Koronie Aragońskiej, która z czasem sięgnęła po Walencję, Baleary, Sycylię i Neapol. Aragończycy byli dumni ze swoich praw, fueros, i z urzędu Justicia, sędziego strzegącego ich nawet przed królem. W 1588 r. kronikarz Jerónimo de Blancas „odnalazł” nawet tekst fueros z Sobrarbe, jakoby starszych od samych królów, a w rzeczywistości napisanych przez niego. Trzy lata później spór o te prawa skończył się tragicznie: Filip II wysłał do Aragonii wojsko, a młody Justicia Juan de Lanuza został 20 grudnia 1591 r. ścięty w Saragossie bez procesu. Królestwo z jego fueros zniósł Filip V 29 czerwca 1707 r. W wojnie domowej, zimą 1937/1938, pod Teruelem toczyła się w mrozie do -18°C jedna z najkrwawszych bitew, nazywana hiszpańskim Stalingradem.

Jedynym językiem urzędowym jest hiszpański, ale w pirenejskich dolinach przetrwał aragoński, a na wschodnim skraju mówi się po katalońsku. Muzyczny znak regionu to jota: śpiew i taniec w rytmie na trzy, przy gitarach, bandurriach i lutniach, z odmianami od Pirenejów po Bajo Aragón. Tożsamość Teruelu buduje dziś jednak przede wszystkim pustka. Prowincja straciła w ciągu stulecia prawie połowę mieszkańców, ma ich ok. 136 tys., a 218 z 236 gmin liczy mniej niż tysiąc osób. Leży w sercu Serranía Celtibérica, obszaru nazywanego „Laponią Południa”, z niecałymi 8 mieszkańcami na km²; w Montes Universales między Albarracín a Cuenką wypada niecała jedna osoba na km².

Mudéjar w Teruelu: wieża kościoła El Salvador z cegły i glazurowanej ceramiki Fot. Tagarino, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Pireneje Aragońskie: dolina Cinki i Peña Montañesa spod Aínsy Fot. Basotxerri, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Ternasco de Aragón: pieczona jagnięcina z jagniąt w wieku 70–90 dni z miejscowych ras owiec, chroniona oznaczeniem geograficznym od 1996 r.
- Jamón de Teruel: szynka z pierwszą w Hiszpanii apelacją dla szynek (1984 r.), dojrzewająca w suszarniach położonych na co najmniej 800 m.
- Vaquilla del Ángel w Teruelu w weekend najbliższy 10 lipca, z bykami prowadzonymi po ulicach na linach [termin 2028 do sprawdzenia]. W lutym Teruel odgrywa ślub Isabel de Segury i historię kochanków z Teruelu (od 1997 r., od 2025 r. święto o międzynarodowym znaczeniu turystycznym).

CO WIDĄĆ Z SIODŁA

- Pustka: długie odcinki bez wsi i stacji paliw, a większość miejscowości to wioski poniżej tysiąca mieszkańców. Tankuj, kiedy możesz.
- Kolory skał: wokół Albarracín i Peracense czerwony piaskowiec rodeno, z którego zbudowano też domy i zamki; w Maestrazgo szare wapienie postawione pionowo, jak piszczałki Órganos de Montoro przy A-1702.
- Matarraña (po katalońsku Matarranya) na wschodnim skraju Teruelu: kamienne miasteczka nad rzeką, tarasy oliwek i migdałów, dwujęzyczne tablice (Valderrobres / Vall-de-roures), bo to część Franji, gdzie mówi się po katalońsku, a od południa szare ściany i turnie Puertos de Beceite.
- Mudéjar: w Teruelu wieże z cegły wykładane zieloną i białą ceramiką, dzieło muzułmańskich mistrzów pracujących dla chrześcijan (UNESCO od 1986 r.).
- Congosto de Ventamillo na N-260: wąwóz rzeki Ésero o ścianach ponad 300 m, z drogą wykutą w 1916 r. Dalej, w Sobrarbe i dolinie Teny, domy z kamienia z łupkowymi dachami, a zwłaszcza w Serrablo koło Biescas wysokie, stożkowe kominy zwieńczone ozdobą, espantabrujas, która według dawnych wierzeń odstraszała czarownice i złe duchy.

Źródła: 16 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Navarra / Nafarroa (Nawarra)

Fot. Ricardo Fernández from Barcelona, España, [CC BY 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Stolica	Pamplona / Iruña (ok. 208 tys. mieszkańców)
Powierzchnia	10 391 km²
Ludność	ok. 678 tys. (2024)
Ustrój	Wspólnota Foralna – własne prawa i podatki od 1841 r.
Języki	hiszpański; baskijski współurzędowy tylko w strefie baskijskojęzycznej na północy (ustawa z 1986 r.)
Święta	6–14 lipca – Sanfermines w Pampelunie; 3 grudnia – Dzień Nawarry (św. Franciszek Ksawery)

O REGIONIE

W Nawarze w jeden dzień jazdy przechodzi się z wilgotnej Europy do suchej Hiszpanii. Na północy leży Montaña: zielone doliny, lasy bukowe i Pireneje, które na granicy z Francją sięgają ponad 2400 m. Środek, Zona Media, to pas przejściowy pól zbożowych, winnic i wzgórz. Na południu Ribera, płaska kotlina Ebro wypełniona osadami, którą rzeka przecina na długości ok. 90 km. Na jej wschodnim skraju leżą Bardenas Reales, półpustynia gliniastych ostańców i wąwozów na ok. 420 km², gdzie spada tylko 300–450 mm deszczu rocznie; od 2000 r. to rezerwat biosfery UNESCO.

Historia zaczyna się ok. 824 r., gdy Íñigo Arista stworzył wokół Pampeluny królestwo. Wcześniej, 15 sierpnia 778 r., w pirenejskich przełęczach koło Roncesvalles Baskowie rozbili straż tylną wojsk Karola Wielkiego; zginął wtedy Roland, a „Pieśń o Rolandzie” zrobiła z napastników Saracenów. Za Sancha III Wielkiego (ok. 1000–1035)

królestwo panowało nad dużą częścią chrześcijańskiej północy Półwyspu, a nazwa Nawarra pojawia się w tytule królewskim od 1162 r. Legenda mówi, że łańcuchy w herbie przywiózł Sancho VII Mocny spod Las Navas de Tolosa w 1212 r., gdzie miał przerwać łańcuchy chroniące namiot kalifa. Historycy ją odrzucają: na pieczęciach Sancha jeszcze do 1225 r. jest orzeł, a „łańcuchy” to dawne metalowe okucie tarczy, które dopiero później tak nazwano. Latem 1512 r. Ferdynand Katolicki podbił królestwo i jego część na południe od Pirenejów weszła do Korony Kastylii. Część północna została przy dynastii d'Albret, której potomek Henryk III Nawarski został królem Francji jako Henryk IV. Nawarra zachowała jednak swoje prawa, *fueros*: po pierwszej wojnie karlistowskiej ustawa z 16 sierpnia 1841 r. zamieniła królestwo w prowincję foralną z własnym systemem podatkowym, który obowiązuje do dziś.

Nawarra jest podzielona językowo. Ustawa z 1986 r. wyznaczyła strefę baskijskojęzyczną na północy, gdzie baskijski jest językiem urzędowym obok hiszpańskiego, mieszaną w środku (z Pampeluną) i niebaskijskojęzyczną na południu, gdzie urzędowy jest tylko hiszpański. W 2022 r. aktywnie po baskijsku mówiło 62% mieszkańców pierwszej strefy, 13% drugiej i niecałe 2% trzeciej. Dla jednych Nawarra należy do Euskal Herrii, dla innych to osobne, dawne królestwo. Wspólne jest przywiązanie do peloty: najstarsza znana wzmianka o tej grze pochodzi z Pampeluny z 1331 r.

Ribera słynie z warzyw: szparagi zbierane w maju i czerwcu, w większości trafiające do puszek, papryka piquillo z ośmiu gmin wokół Lodosy i karczochy z Tudeli. Nawarra wcześniej postawiła na wiatr: 18 grudnia 1994 r. na grzbiecie Sierra del Perdón pod Pampeluną ruszyło sześć turbin, które Acciona nazywa najstarszą komercyjną farmą wiatrową w Hiszpanii. W fabryce Volkswagena w Landaben pod Pampeluną od 1984 do 2024 r. powstało ponad 8,4 mln Polo.

Pomnik pielgrzymów na Alto del Perdón, na szlaku z Pampeluny do Puente la Reina Fot. José Antonio Gil Martínez from Vigo, Spain, [CC BY 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Warzywa z Ribery: szparagi, nadziewane papryczki piquillo, karczochy, menestra (duszone warzywa); do tego różowe wino z grenache (garnacha), z którego Nawarra słynie.
- Sery owcze Roncal i Idiazabal oraz pacharán, likier z owoców tarniny pity po obiedzie.
- Chistorra, cienka kielbasa, i pstrąg po nawarsku, nadziewany szynką.
- Sanfermines, 6–14 lipca w Pampelunie: o 12:00 6 lipca z balkonu ratusza strzela chupinazo, a od 7 do 14 lipca codziennie o 8:00 byki biegną ulicami 849 m na arenę, w 2–4 minuty. Hemingway przyjechał tu pierwszy raz w 1923 r. i opisał święto w powieści „Słońce też wschodzi” (1926). Kończy je pieśń „Pobre de mí” o północy 14 lipca.

DROGI MOTOCYKLOWE

- **NA-7510 Lekunberri – San Miguel de Aralar (ok. 16,7 km)** – wąska droga lokalna od NA-1300 koło Lekunberri przez lasy i hale masywu Aralar pod samo romańskie sanktuarium na szczycie. Drugi dojazd, krótszy i stromszy, odbija od drogi z Uharte-Arakil przy klasztorze Zamartze (ok. 11 km od autostrady Pampeluna – Vitoria).

CO WIDĄĆ Z SIODŁA

- Pielgrzymi z muszlą: Camino de Santiago schodzi z Roncesvalles przez Pampelunę do Puente la Reina. Na Alto del Perdón (770 m) stoi pomnik pielgrzymów z blachy pod rzędem turbin wiatrowych.
- Czerwona flaga Nawarry na ratuszach: złote łańcuchy z zielonym szmaragdem pośrodku i koroną nad nimi; obowiązuje od 1910 r.

- Tablice: na północy dwujęzyczne (Pamplona / Iruña), im dalej na południe, tym mniej baskijskiego.
- Zmiana krajobrazu w ciągu godziny jazdy z Pampeluny na południe: bukowe lasy Aralaru zostają za plecami, potem pola zbóż i winnice, a w dolinie Ebro nawadniane pola warzyw.

Źródła: 18 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)

Fot. Basotxerri, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Stolica	Vitoria-Gasteiz (siedziba władz, formalnie bez stolicy)
Powierzchnia	7234 km², 3 prowincje: Gipuzkoa, Bizkaia, Araba/Álava
Ludność	ok. 2,24 mln (2025)
Języki	baskijski (euskara) i hiszpański, oba urzędowe; po baskijski mówi 43% mieszkańców (2021)
Klimat	atlantycki; w San Sebastián ok. 1570 mm opadów rocznie, średnio 19 °C w lipcu
Święta	20 stycznia – Tamborrada w San Sebastián; 25 października – Dzień Kraju Basków (rocznica statutu z 1979 r.)

O REGIONIE

Kraj Basków to strome, zielone góry między Pirenejami a Górami Kantabryjskimi, pocięte krótkimi dolinami, którymi rzeki spływają do Zatoki Biskajskiej. Ocean przynosi deszcz: w San Sebastián pada ok. 143 dni w roku. Lasy pokrywają ok. 55% wspólnoty, a najczęstszym drzewem jest sadzona na plantacjach sosna kalifornijska (*Pinus radiata*). Opis dotyczy wspólnoty autonomicznej Euskadi: trzech prowincji, Gipuzkoi, Bizkai i Álavy. Sami Baskowie często mówią o szerszej Euskal Herrii, „kraju języka baskijskiego”: to siedem krain (hasło Zazpiak Bat, „siedem jak jedna”), czyli trzy prowincje Euskadi, Nawarra i trzy krainy po stronie francuskiej (Lapurdi, Dolna Nawarra i Zuberoa), razem ok. 20,7 tys. km² i ok. 3 mln ludzi. Nazwa pojawia się w piśmie już w 1564 r. Nawarra ma osobny opis.

Gipuzkoa i Álava należały do królestwa Nawarry do 1200 r., kiedy przeszły pod Kastylię. Prowincje zachowały jednak własne prawa, fueros, a panowie Bizkai przysięgali ich przestrzegać pod dębem w Gernice (w 1476 r. zrobił to Ferdynand Katolicki). Po trzeciej wojnie karlistowskiej ustawa z 21 lipca 1876 r. kazała Baskom płacić podatki państwowe jak reszcie Hiszpanii, ale już od 1878 r. obowiązuje tzw. concierto económico: podatki zbierają władze prowincji i oddają państwu ustaloną kwotę (cupo), i tak jest do dziś. W 1894 r. bracia Luis i Sabino Arana zaprojektowali ikurriñę, czerwoną flagę z zielonym krzyżem św. Andrzeja i białym krzyżem; po raz pierwszy zawisła 14 lipca 1894 r. w Bilbao. 26 kwietnia 1937 r. niemiecki Legion Condor i włoskie lotnictwo zbombardowały Gernikę, co Picasso uwiecznił w tym samym roku na obrazie „Guernica”. Za Franco flaga była zakazana, legalna jest znowu od 19 stycznia 1977 r., a statut autonomii przyjęto 25 października 1979 r. Ciemną kartą jest ETA: od 1958 r. zabiła ponad 850 osób, w 2011 r. ogłosiła koniec walki zbrojnej, a 3 maja 2018 r. rozwiązanie.

Euskara nie jest spokrewniona z żadnym żywym językiem. To jedyny w Europie język izolowany, starszy niż przybycie Indoeuropejczyków; jego przodka, akwitański, znamy z ok. 400 krótkich inskrypcji z czasów rzymskich. Przez wieki istniał w wielu dialektach, aż akademia Euskaltzaindia, założona w 1918 r., ustaliła w 1968 r. w sanktuarium Arantzazu podstawy wspólnej odmiany literackiej, euskara batua. W 2021 r. po baskijski mówiło 43% mieszkańców Euskadi, a rozumiało 62%.

Od XIX w., gdy Bizkaia stała się zagłębiem przemysłowym, region żyje głównie z przemysłu: dziś daje on ok. 24% PKB, o 8 punktów więcej niż średnio w Hiszpanii. Na wsi wciąż stoją baserri, wielkie kamienne domy-gospodarstwa, które w XVI w. zyskały obecną formę. Pod jednym dachem mieściły mieszkanie, oborę, spichrz, strych na siano i prasę. Dom i ziemię dziedziczył zwykle jeden spadkobierca, więc młodszy synowie szli na morze, do Kościoła, wojska albo emigrowali.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pintxos: małe przekąski wystawione na barze, jedzone na stojąco, od baru do baru, zwłaszcza na starym mieście w San Sebastián.
- Txakoli: młode, świeże białe wino ze szczepu hondarrabi zuri, z wybrzeża wokół Getarii i z Bizkai, podawane dobrze schłodzone.

- Sagardotegi (cydrownie) w Astigarradze i Hernani: od połowy stycznia do końca kwietnia na okrzyk „txotx!” nalewa się cydr prosto z beczek, do tego omlet z dorszem, txuleta i ser Idiazabal z pigwą i orzechami. W lipcu sezon jest zamknięty, ale kilka cydrowni działa przez cały rok (stan na 2026-10, źródło: Donostia Turismoa) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Tamborrada, 20 stycznia w San Sebastián: od północy przez 24 godziny miasto bębni marsz Raimunda Sarriegiego z 1861 r.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Baserri na zboczach: wielki dom z dwuspadowym dachem i łukowatym wejściem na parterze, gdzie kiedyś stały zwierzęta. Wśród nich prowadzi wyjazd z San Sebastián przez Andoain i Berastegi do Nawarry.
- Dwujęzyczne tablice: Donostia / San Sebastián, Vitoria-Gasteiz. Wiele nazw tylko po baskijski; berri znaczy „nowy”, stąd np. Lekunberri, już w Nawarze.
- Fronton: wysoka ściana czołowa z boczną zawsze po lewej, do gry w pelotę. Publiczne frontony, utrzymywane przez gminy, mają nawet najmniejsze wsie; najpopularniejsza odmiana to pelota a mano, gra gołą dłonią.
- Ikurriña na ratuszach i balkonach.
- Ciemne, prostokątne płyty sosnowych plantacji i świeże zręby na zboczach, przemieszane z łąkami i lasem liściastym.

Źródła: 19 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Port del Cantó (N-260)

Drogi	N-260
Długość	ok. 52 km La Seu d'Urgell – Sort, z tego ok. 26 km podjazdu z Adrall na przełęcz i ok. 19 km zjazdu do Sort (OSRM, szacunkowo)
Przełęcz	Port del Cantó (1718 m)
Charakter	przełęcz, serpentyny
Sezon	przejezdna przez cały rok, ale zimą jedna z najczęściej zasypywanych przełęczy Katalonii; od maja do października zwykle bez śniegu [do sprawdzenia]
Najwyżej	Port del Cantó, 1718 m (km 260 drogi N-260)
Przewyższenie	ok. 1070 m na 24,8 km z Adrall, ok. 1040 m na 19,5 km z Sort
Droga	N-260, Eje Pirenaico (Oś Pirenejska) z Portbou do Sabiñánigo
Tour de France	2016, 9. etap (Vielha – Andorra Arcalís)

NA DRODZE

- **Dojazd do La Seu d'Urgell:** od południa zwykle drogą C-14 doliną Segre, przez wąski przełom Congost de Trespons za Organyà; to dobra rozgrzewka przed przełęczą.
- **Adrall – Port del Cantó:** w Adrall N-260 odbija od doliny Segre na zachód; pierwsze kilometry są najbardziej strome, dalej długie podjazdy z dziesiątkami zakrętów przez lasy sosnowe. Droga jest wąska, miejscami bez linii środkowej i z nierównym asfaltem; po zimie bywają łaty i żwir na zakrętach.
- **Przełęcz – Sort:** zjazd jest krótszy i bardziej stromy, z ciasnymi zakrętami nad doliną Noguera Pallaresa; ciężarówki i autobusy jadą tu wolno, a na wąskich odcinkach mijają się z trudem.
- **Zwierzęta:** latem na halach pod przełęczą pasą się krowy i konie, które wychodzą na jezdnię.
- **Pogoda:** na 1700 m bywa o kilkanaście stopni chłodniej niż w dolinach, a latem po południu przechodzą burze. Rano od strony Adrall droga bywa w cieniu i wilgotna.
- **Kierunek:** z La Seu d'Urgell na zachód długi, równy podjazd i krótki zjazd do Sort; za Sort N-260 schodzi dalej doliną Noguera Pallaresa przez skalny przełom Collegats do La Pobla de Segur.

Col du Portillon i Col de Peyresourde (N-141, D618)

Drogi	N-230, N-141, D618A, D618
Długość	ok. 71 km Vielha – Arreau, z tego ok. 35 km Luchon – Arreau (OSRM, szacunkowo)
Przełęcz	Col du Portillon (1293 m), Col de Peyresourde (1569 m)
Charakter	przełęcz, serpentyny
Sezon	Peyresourde zwykle przejezdna przez większą część roku, zimą z przerwami po opadach [do sprawdzenia]; przejście graniczne na Portillon zamknięte od 2021 r., stan do sprawdzenia przed wyjazdem
Najwyżej	Col de Peyresourde, 1569 m
Inne przełęcz	Col du Portillon / Eth Portilhon, 1293 m, granica
Peyresourde z Luchon	13,7 km, średnio 6,9%
Tour de France	Peyresourde od 1910 r., 71 razy
W filmie	lotnisko Peyresourde-Balestas – początek filmu o Bondzie „Jutro nie umiera nigdy” (1997)

NA DRODZE

- **Bossòst – Portillon (N-141):** wąsko, kręto i w lesie, z ciasnymi nawrotami. Zjazd do Luchon (D618A) podobny: cień, wilgoć i liście na asfalcie.
- **Luchon – Peyresourde (13,7 km):** szeroka, dobra droga przez wieś Saint-Aventin, Castillon-de-Larboust i Garin; ostatnie ok. 3 km to serpentyny widoczne z daleka.
- **Zjazd do Louron:** końcówka po stronie zachodniej jest prosta i odsłonięta na wiatr, niżej nawrót przy Loudervielle z widokiem na całą dolinę i jezioro.
- **Zwierzęta i kolarze:** latem na przełęczy pasą się krowy i owce z hal Garin; kolarzy dużo, bo to klasyk Tour de France.
- **Kierunek:** ze wschodu (od Luchon) podjazd jest dłuższy i ciekawszy, ze szczytem widocznym przez ostatnie kilometry; z zachodu krótszy i prostszy.

Col d'Aubisque i Col du Soulor (D918)

Drogi	D918
Długość	ok. 47 km Laruns – Argelès-Gazost, z tego ok. 17 km podjazdu na Aubisque i ok. 10 km półką do Soulor (OSRM, szacunkowo)
Przełęcz	Col d'Aubisque (1709 m), Col du Soulor (1474 m)
Charakter	przełęcz, półka skalna, serpentyny
Sezon	zwykle od maja do listopada; zimą odcinek Aubisque – Soulor zamknięty [daty do sprawdzenia]
Najwyżej	Col d'Aubisque, 1709 m
Przewyższenie	ok. 1190 m na 16,6 km z Laruns na Aubisque
Zbudowana	1864, droga uzdrowiskowa nr 3
Tunele	dwa krótkie tunele Bazen na półce nad Cirque du Litor
Tour de France	od 1910 r., na Aubisque 74 razy; co roku do 1958 r.

NA DRODZE

- **Laruns – Gourette:** pierwsze kilometry do Eaux-Bonnes łagodne; za uzdrowiskiem krótka ścianka do 13% i wąska droga pod osłonami przeciwlawinowymi do 10%. Za stacją narciarską Gourette (1350 m) ok. 4,5 km balkonu z widokiem na Pic de Ger.
- **Aubisque – Soulor (ok. 10 km):** wąska półka skalna nad Litorem z przepaścią po jednej stronie i dwa krótkie tunele; dwa auta mijają się z trudem. Jedź spokojnie i patrz daleko przed siebie, bo z naprzeciwka może wyjechać kamper.
- **Zwierzęta:** krowy, owce i konie pasą się luzem na przełęczach i na całej półce. Za zakrętem mogą stać na jezdni, a na asfalcie bywa ich łajno.
- **Kolarze:** latem setki, zwłaszcza rano; na podjazdach jadą środkiem pasa, na zjazdach są szybcy.
- **Za Soulor** droga schodzi szerzej przez Val d'Azun do Arrens-Marsous i Argelès-Gazost. Kierunek z Laruns na wschód to klasyczny podjazd Touru i półka z widokiem na Val d'Azun przed sobą.

Col du Pourtalet, dolina Ossau i dolina Tena (D934, A-136)

Drogi	D934, A-136
Długość	ok. 61 km Laruns – Biescas, z tego ok. 30 km Laruns – przełęcz i ok. 20 km Sallent de Gállego – Biescas (OSRM, szacunkowo)
Przełęcz	Col du Pourtalet (1794 m)
Charakter	przełęcz, kanion, serpentyny
Sezon	zwykle przez cały rok, zimą z przerwami po opadach i lawinach; latem bywa zamykana po obrywach skalnych [do sprawdzenia]
Najwyżej	Col du Pourtalet / El Portalet, 1794 m
Przewyższenie	ok. 1260 m z Laruns (536 m)
Dawniej	droga krajowa N134bis, od 1972 r. departamentalna D934
Tour de France	tylko raz, w 1991 r. (Jaca – Val-Louron)
Vuelta	2023, 13. etap
A-136	„droga z Biescas do Francji”, ok. 31 km doliną Tena

NA DRODZE

- **Wąwóz Hourat** tuż za Laruns: wąsko, skała nad jezdnią i siatki przeciw kamieniom. Po deszczu i wiosną uważaj na odłamki na asfalcie.
- **Za Gabas** droga robi się szersza i bardziej otwarta, z długimi łukami nad jeziorem Fabrèges; pod samą przełęczą kilka ciasnych zakrętów przez kocioł Anéou.
- **Zwierzęta:** latem krowy, owce i konie pasą się luzem przy drodze i na niej, zwłaszcza w Anéou. W dniu wypędu stad na hale (zwykle na początku lipca) ruch bywa na krótko wstrzymywany.
- **Ruch:** w weekendy samochody jadące na zakupy do ventas, kampery, a w czerwcu i lipcu tłumy kolarzy.
- **A-136 przez dolinę Tena:** szeroka, dobrze utrzymana droga z długimi łukami nad zbiornikami Lanuza i Búbal i krótkim tunelem koło Escarrilla; jedzie się nią dla widoków na Peña Foratata i Peña Telera, nie dla zakrętów. W sezonie narciarskim i w weekendy więcej ruchu do Formigalu i Panticosy.
- **Kierunek:** z Hiszpanii do Francji Pic du Midi d'Ossau masz przed sobą przez cały zjazd do Fabrèges; od Laruns w górę ukazuje się dopiero za Gabas. Strona hiszpańska jest szeroka i mało kręta.

Coll de Fadas i Congosto de Ventamillo (N-260)

Drogi	N-230, N-260
Długość	ok. 87 km El Pont de Suert – Aínsa, z tego ok. 56 km do Campo (OSRM, szacunkowo)
Przełęcze	Coll de l'Espina (1407 m), Coll de Fadas (1470 m), Collado de Foradada (1020 m)
Charakter	przełęcz, kanion, serpentyny
Sezon	przejezdna przez cały rok; zimą śnieg na przełęczach, a w wąwozie Ventamillo bywały zamknięcia na czas robót i po obrywach skalnych [do sprawdzenia]
Najwyżej	Coll de Fadas, 1470 m
Przełęcze	Coll de l'Espina 1407 m, Coll de Fadas 1470 m, Collado de Foradada 1020 m
Wąwóz	Congosto de Ventamillo, najwęższy odcinek ok. 2,2 km, ściany do ok. 300 m
Droga przez wąwóz	otwarta w 1916 r.
Przebudowa	2024: 12 km El Run – Campo poszerzone do 8 m, dwa tunele (265 i 540 m)

NA DRODZE

- **El Pont de Suert – Coll de l'Espina – Coll de Fadas:** po przebudowie szeroka droga z dobrą nawierzchnią i długimi, płynnymi łukami; przyjemne tempo, mały ruch. Między przełęczami krótki przejazd przez płaskowyż koło Laspaúles.
- **Zjazd z Coll de Fadas do Castejón de Sos:** seria zakrętów w dół do doliny Ésery, z widokiem w górę doliny, w stronę gór nad Benasque.
- **Congosto de Ventamillo:** wąsko, skała tuż przy jezdni, krótkie tunele i nowe odcinki na wspornikach nad rzeką. Po przebudowie przez pewien czas obowiązywało 40 km/h; spodziewaj się znaków robót, sygnalizacji i odłamków skalnych na jezdni po deszczu. W wąwozie nie ma pobocza, więc nie zatrzymuj się na zdjęcia w zakrętach.
- **Campo – Collado de Foradada:** stromy, kręty podjazd z ciasnymi zakrętami; dalej łagodny zjazd przez La Fueva do Aínsy.
- **Ruch:** latem samochody jadące do Benasque, kampery i busy z pontonami, bo Ésera pod wąwozem to popularny odcinek raftingowy. Na podjazdach kolarze.
- **Kierunek:** z El Pont de Suert na zachód jedziesz w wąwozie z prądem rzeki, z północy na południe; Ventamillo otwiera się wtedy nagle za El Run.

Andorra la Vella i Casa de la Vall

Fot. Diego Delso, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasto, historia, muzeum
Czas	2–3 godziny albo nocleg
Wstęp	Casa de la Vall: zwiedzanie z przewodnikiem (godziny i ceny do sprawdzenia); miasto bezpłatnie
Ustrój	współksięstwo: biskup Urgell i prezydent Francji (pareatges 1278 i 1288, konstytucja 1993)
Wysokość	ok. 1023 m, najwyżej położona stolica Europy
Mieszkańcy	ok. 24 tys. miasto (2023), ok. 90 tys. cały kraj (2026)
Casa de la Vall	dom rodu Busquets z 1580 r., siedziba parlamentu 1702–2011
Waluta	euro (umowa monetarna z UE z 2011 r.), ale poza UE i Schengen
Języki	urzędowy kataloński; powszechnie hiszpański i francuski

RYS HISTORYCZNY

Andora to górski kraj na 468 km² o średniej wysokości blisko 2000 m; a stolica, Andorra la Vella, na ok. 1023 m, jest najwyżej położoną stolicą Europy. Kraj przetrwał jako średniowieczny relik. W 843 r. Karol Łysy przekazał doliny Andory hrabiemu Urgell, w 988 r. hrabia Borrell II oddał je Kościołowi z Urgell i biskup został ich panem. W XIII w. o doliny

walczyli biskupi Urgell z hrabiami Foix, aż 8 września 1278 r. w Lleidzie biskup Pere d'Urtx i hrabia Roger Bernat III podpisali paretage, umowę o wspólnym władaniu, uzupełnioną drugą w 1288 r. Prawa hrabiów Foix przeszły na królów Nawarry, a po wstąpieniu Henryka Nawarskiego na tron Francji edykt z 1607 r. uczynił współwładcą głowę państwa francuskiego. Tak jest do dziś: konstytucja z 1993 r. zostawiła dwóch współksiążąt, biskupa Urgell i prezydenta Francji.

Najlepiej widać tę historię w Casa de la Vall, niepozornym kamiennym domu na skale nad doliną Valiry. Zbudował go ok. 1580 r. zamożny ród Busquets (nad drzwiami jest napis „ANTO. B / 1580”), a w 1702 r. kupił go Rada Ziemi, Consell de la Terra, parlament zwołany przywilejem biskupa z 1419 r. Wiejski parlament w wiejskim domu: na parterze były stajnie dla mułów radnych, a potem sąd i więzienie, w kuchni z wielkim paleniskiem radni jedli w dni posiedzeń, które zwykle wypadały jesienią i zimą, gdy było mniej pracy w polu, a na strychu spali. W sali posiedzeń stoi „szafa siedmiu kluczy” z archiwum kraju: otworzyć ją można tylko wszystkimi kluczami naraz, po jednym dla każdej parafii (do 1978 r. było ich sześć). Parlament przeniósł się w 2011 r. do nowego gmachu obok, ale w Casa de la Vall wciąż odbywają się uroczyste sesje 14 marca, w Dniu Konstytucji, i 21 grudnia, na św. Tomasza.

Przez wieki Andora była biednym krajem pasterzy, kuźni i od końca XVII w. uprawy tytoniu. W lipcu 1934 r. awanturnik Borys Skosyriew, podający się za rosyjskiego barona, ogłosił się „królem Andory Borysem I” i wypowiedział wojnę biskupowi Urgell; po kilku dniach zatrzymała go hiszpańska Guardia Civil w La Seu d'Urgell. Dzisiejsza Andora żyje z turystyki, ok. 80% PKB: ok. 8 mln gości rocznie przyciągają narty i zakupy bez wysokich podatków, a ulica główna stolicy, ciągnąca się aż do Escaldes-Engordany, to jeden ciąg sklepów.

Motocyklista wjeżdża do Andory zwykle przez Port d'Envalira (2409 m), najwyższą przełęcz Pirenejów z drogą asfaltową, otwartą prawie cały rok. Za przełęczą, w Pas de la Casa, Andora schodzi na stronę atlantycką: to jedyny kawałek kraju, z którego woda spływa do Ariège i Garonny, a nie do Valiry i Ebro.

NA MIEJSCU

- Casa de la Vall i Barri Antic, stare miasto na skale nad Valirą: kościół Sant Esteve i wąskie uliczki wokół placu przed domem parlamentu.
- Widok z placu przed Casa de la Vall na dolinę i góry nad stolicą.
- Przejazd przez Port d'Envalira (CG-2) zamiast płatnego tunelu: z przełęczy widok na całą wschodnią Andorę i Pas de la Casa w dole.

Praktycznie

- **Granica:** Andora używa euro, ale nie należy do Unii Europejskiej ani do strefy Schengen. Przy wjeździe do Hiszpanii (La Farga de Moles) i do Francji (za Pas de la Casa) są kontrole celne; potrzebny dowód osobisty albo paszport. Limity wywozu paliwa, tytoniu i alkoholu podaje rozdział „Zanim ruszysz” w opisie podróży.
- **Tunel d'Envalira** (ok. 2,9 km, otwarty w 2002 r.) omija najwyższą część przełęczy; opłata dla motocykla w 2026 r. 4,80 € w jedną stronę (stan na 2026-10, źródła: alto.ad, tollguru). Przy ładnej pogodzie lepiej jechać górą.
- **Paliwo** jest w Andorze zwykle tańsze niż we Francji i Hiszpanii [ceny do sprawdzenia przed wyjazdem]; tankować do pełna, ale bez zapasowych kanistrów ponad limit.
- Parking dla motocykli w centrum [do sprawdzenia]; w godzinach szczytu na głównej ulicy stolicy korki.

Źródła: ca.wikipedia.org/wiki/Casa_de_la_Vall, ca.wikipedia.org/wiki/Pariatges_d%27Andorra, en.wikipedia.org/wiki/Andorra_la_Vella, en.wikipedia.org/wiki/Andorra, en.wikipedia.org/wiki/Boris_Skossyreff, ca.wikipedia.org/wiki/Port_d%27Envalira, ca.wikipedia.org/wiki/T%C3%BAnel_d%27Envalira

42.50667, 1.52056 ([wikidata:Q1046548](https://www.wikidata.org/wiki/Q1046548))

Cap de Creus (przylądek Creus)

Fot. Anthiro 57, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	wybrzeże, geologia, przyroda, widok
Czas	2–3 godziny, najlepiej o świcie
Wstęp	bezpłatnie; w sezonie droga do latarni zamknięta dla pojazdów w dzień, autobus wahadłowy płatny
Położenie	najdalej na wschód wysunięty punkt Półwyspu Iberyjskiego
Park naturalny	od 1998 r., pierwszy lądowo-morski park Katalonii
Powierzchnia	ok. 13 900 ha, w tym ok. 3070 ha morza
Latarnia	1853 r., 87 m n.p.m., druga najstarsza w Katalonii
Szlak	koniec (albo początek) GR 11, pirenejskiego szlaku z Cabo Higuer

O MIEJSCU

Tu Pireneje schodzą do Morza Śródziemnego. Cap de Creus to ostatni, najdalej na wschód wysunięty skrawek Półwyspu Iberyjskiego: poszarpany cypel z ciemnych łupków, porośnięty niskimi krzewami i pocięty zatoczkami, nad którym kończy się pasmo Albères. Skały należą do osiowej strefy Pirenejów i pochodzą z paleozoiku; ponad 280 mln lat temu, w orogenezie hercyńskiej, zostały przeobrażone w łupki, gnejsy i marmury, a w północnej części przecinają je jasne żyły pegmatytu. Krajobraz rzeźbi tramuntana, zimny wiatr z północy: niesie słońą bryzę

na nadbrzeżne zbocza, podmywa klify i decyduje o tym, co tu w ogóle rośnie. Od 1998 r. przylądek, cały półwysep i pas morza wokół tworzą park naturalny, pierwszy w Katalonii obejmujący i ląd, i morze.

Na samym końcu stoi latarnia otwarta w 1853 r. (tablica nad drzwiami: „za panowania Izabeli II, roku 1853”), druga najstarsza w Katalonii. Na tym miejscu już w XIV w. stała wieża strażnicza przeciw piratom: wymienia ją przywilej króla Piotra IV Ceremonialnego dla Cadaqués z 1385 r.; zniszczoną ok. 1433 r. wieżę odbudowano w 1436 r. i ponownie w 1568 r. Latarnia i skały przyciągały też filmowców: w 1971 r. kręcono tu część „Latarni na krańcu świata” według Juliusza Verne’a, z Kirkiem Douglasem i Yulem Brynnerem, a wieżę postawioną na potrzeby filmu później rozebrano.

Przylądek to krajobraz Salvadora Dalego. Malarz mieszkał w sąsiednim Portlligat pod Cadaqués, a skały Cap de Creus, wygładzone przez wiatr w kształty zwierząt i twarzy, wracają na jego obrazach; mówi się, że jedna ze skał w zatoczce Cullaró podsunęła mu kształt „Wielkiego masturbatora” (1929). Na płaskowyżu Tudela przez ponad 40 lat, od 1962 r., stała wioska wakacyjna Club Méditerranée. Ośrodek opustoszał w 2003 r., a w lipcu 2010 r. rozebrano ok. 400 jego apartamentów, żeby przywrócić skały i roślinność.

Z latarni zaczyna się (albo kończy) GR 11, Senda Pirenaica, pieszy szlak przez całe hiszpańskie Pireneje do przylądka Higer nad Atlantykiem, ponad 800 km dalej. To dobry początek motocyklowej Transpirenaiki: ten sam łańcuch gór, tylko szosą, od jednego morza do drugiego.

Łupkowe urwiska przylądka od strony morza Fot. Anthiro 57, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Latarnia i taras widokowy nad ostatnim cyplem; w budynkach dawnej latarni jest bar i restauracja [stan do sprawdzenia].
- Krótka pętla pieszo po Punta de Cap de Creus i ścieżka po płaskowyżu Tudela z rzeźbionymi przez wiatr skałami (tylko pieszo, po wyznaczonych ścieżkach – to rezerwat ścisły).
- Cadaqués i Portlligat z domem-muzeum Dalego (wejście z rezerwacją, godziny i ceny do sprawdzenia).
- Po drodze z El Port de la Selva: romański klasztor benedyktynów Sant Pere de Rodes nad zatoką.

Praktycznie

- **Zamknięcie drogi:** w 2024 r. droga z Cadaqués do latarni była zamknięta dla samochodów i **motocykli** codziennie od czerwca do września, w Wielkim Tygodniu, w weekendy kwietnia, maja i października oraz w kilka dni świątecznych, w godz. 9:30–21:30; kontrola kamerami, mandat według rozporządzenia gminy. W tym czasie z bezpłatnego parkingu Corral d'en Morell w Cadaqués (120 miejsc) jeździ autobus wahadłowy, w 2024 r. 7 € w obie strony (stan na 2024-06, źródło: Parc Natural de Cap de Creus, przez visitcadaques.org; kalendarz na rok wyjazdu do sprawdzenia).
- Motocyklem do samej latarni da się więc dojechać latem tylko przed 9:30 albo po 21:30: świt nad morzem na wschodnim krańcu Półwyspu to najlepsza pora.
- Przy tramuntanie uważać na podmuchy na krętej drodze z Cadaqués i na parkingu na otwartym cyplu.

Źródła: ca.wikipedia.org/wiki/Parc_Natural_del_Cap_de_Creus, es.wikipedia.org/wiki/Cabo_de_Creus, ca.wikipedia.org/wiki/Far_de_cap_de_Creus, ca.wikipedia.org/wiki/Paratge_de_Tudela, es.wikipedia.org/wiki/

GR_11, www.visitcadaques.org/img/documents/Regulacio..., www.europarc.org/case-studies/regulation-of-f...

42.31950, 3.32240 ([osm:node/577361671](https://osm.node/577361671))

Cirque de Gavarnie (cyrk Gavarnie)

Fot. No machine-readable author provided.

Miguel303xm~commonswiki assumed (based on copyright claims)., [CC BY-SA 2.5](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	gory, wodospad, unesco, szlak
Czas	pół dnia (pieszo ze wsi do dna cyrku i z powrotem)
Wstęp	bezpłatnie; parking we wsi płatny (cena do sprawdzenia)
Ściany	do ok. 1500 m wysokości, obwód ok. 6 km; najwyżej Pic du Marboré, 3248 m
Wodospad	Grande Cascade, 422 m, najwyższy we Francji kontynentalnej
UNESCO	1997, Pyrénées – Mont Perdu (razem z Ordesą)
Park narodowy	Parc national des Pyrénées, od 1967 r.
Tour de France	9 lipca 2026 r. pierwsza meta etapu w Gavarnie-Gèdre
Wydarzenia	Festival de Gavarnie – teatr pod gołym niebem, ok. dwa tygodnie w lipcu [daty do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Droga D921 z Luz-Saint-Sauveur kończy się we wsi Gavarnie, a dalej widać już tylko ścianę. Cyrk Gavarnie to półkole wapiennych urwisk o obwodzie ok. 6 km, wysokie na prawie 1500 m od dna na ok. 1570 m do grani ponad 3000 m, z najwyższym Pic du Marboré (3248 m). Ściany mają trzy piętra rozdzielone półkami, na których do lata leży śnieg, a pod granią przetrwało kilka małych lodowców. Wapienie, szare, ochrowe i różowawe, były kiedyś dnem morza: wypiętrzanie Pirenejów nasunęło je płaszczowinami i wyniosło na 3000 m, a lodowce epoki lodowej wyżłobiły

z nich ten amfiteatr. Po drugiej stronie grani leży hiszpańska dolina Ordesa i masyw Monte Perdido; od 1997 r. obie strony tworzą wspólny obiekt UNESCO.

Pośrodku cyrku, nieco bliżej jego wschodniej strony, spada Grande Cascade, w dwóch-trzech progach, łącznie 422 m: to najwyższy wodospad Francji kontynentalnej. Zasila go topniejący śnieg i mały lodowiec po stronie hiszpańskiej, którego woda przesącza się przez wapien i wypływa dopiero na krawędzi ściany. Średnio płynie nim ok. 3 m³ wody na sekundę, w czasie największych roztopów latem wielokrotnie więcej, a zimą wodospad bywa zamrożony i służy za ścianę do wspinaczki lodowej.

W X w. była tu tylko osada pasterzy. Przez przełęcz Boucharo nad wsią szła jednak jedna z dróg pielgrzymów do Santiago de Compostela, a kościół we wsi był przystankiem, w którym proszono Matkę Bożą o szczęśliwe przejście. Gminą Gavarnie została dopiero w 1842 r. Na przełomie XVIII i XIX w. przyjeżdżali tu przyrodnicy jak Louis Ramond de Carbonnières, potem pirenejscy zdobywcy szczytów, malarze i pisarze; Victor Hugo porównał cyrk do Koloseum natury. Nad cyrkiem, w grani na wysokości ok. 2807 m, ziała Brèche de Roland, wcięcie szerokie na ok. 40 m, a głębokie na ok. 70. Legenda o Rolandzie, który próbował tu rozbić miecz po klęsce w Roncesvalles, zna jeszcze dalszy ciąg: gdy miecz nie pękł, rycerz cisnął nim na północ, a ten wbił się w skałę Rocamadour, ok. 300 km dalej. W lipcu odbywa się tu Festival de Gavarnie, teatr pod gołym niebem, a 9 lipca 2026 r. w Gavarnie-Gèdre pierwszy raz skończył się etap Tour de France, z Pau przez Aspin i Tourmalet.

Grande Cascade i Hôtellerie du Cirque na dnie cyrku Fot. Moahim, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Brèche de Roland w grani nad cyrkiem, na granicy z Hiszpanią Fot. garrulus at <https://www.flickr.com..>, [CC BY 2.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Spacer szeroką drogą wzdłuż Gave de Gavarnie ze wsi do Hôtellerie du Cirque na dnie cyrku; idą nią też konie i osły z wypożyczalni we wsi.
- Dłuższa pętla przez plateau de Pailha: ok. 9,3 km, ok. 3,5 h, ok. 450 m podejścia (tourisme-occitanie.com).
- Podejście pod Grande Cascade z dna cyrku: ok. 50 min tam i z powrotem.
- Opcja motocyklowa: wąska droga z Gavarnie przez stację Les Espécières pod Col des Tentés (2208 m), skąd idzie się pieszo na Brèche de Roland; dalszy odcinek do Port de Boucharo jest zamknięty dla ruchu.

Praktycznie

- Parkingi we wsi i przy drodze przed wsią są płatne (w źródłach z ostatnich lat 5–10 € za samochód; stawka dla motocykli do sprawdzenia).
- W lipcu i sierpniu tłok od rana; najlepiej przyjechać wcześniej albo spać w Gavarnie lub Gèdre.
- Do Gavarnie jest tylko jedna droga, D921 z Luz-Saint-Sauveur (ok. 20 km), i trzeba nią wrócić; Luz leży u stóp Col du Tourmalet, więc cyrk łatwo połączyć z przejazdem przez Tourmalet.

- Zimą ścieżka do dna cyrku bywa zamknięta zarządzeniem gminy z powodu lawin.

Źródła: fr.wikipedia.org/wiki/Cirque_de_Gavarnie, en.wikipedia.org/wiki/Gavarnie_Falls, fr.wikipedia.org/wiki/Brèche_de_Roland, www.tourisme-occitanie.com/fr/fiche/itinerair..., www.cyclingstage.com/tour-de-france-2026-rout..., www.hautespyrenees.fr/wp-content/uploads/2026...

42.69500, -0.00889 ([wikidata:Q1093112](https://www.wikidata.org/wiki/Q1093112))

Hondarribia (Fuenterrabía) i przylądek Higer

Fot. Iñaki LL, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasteczko, mury, wybrzeże, widok
Czas	pół dnia
Wstęp	bezpłatnie
Mieszkańcy	16 788 (2025)
Obłężenie	1638 r., 69 dni, wojska Ludwika XIII
Wydarzenia	8 września – Alarde, co roku od 1639 r.; święta miasta 7–11 września
Latarnia Higer	1881 r., wieża 21 m, światło 65 m n.p.m.
Szlak	początek (albo koniec) GR 11 do Cap de Creus

RYS HISTORYCZNY

Hondarribia leży u ujścia Bidasoi, rzeki granicznej, naprzeciw francuskiego Hendaye: z murów patrzy się wprost na Francję po drugiej stronie zatoki Txingudi. Baskijska nazwa znaczy podobno „piaszczysty bród” (hondar – piasek, ibi – bród), hiszpańska Fuenterrabía pochodzi od łacińskiego Fontem Rapidam, „wartkie źródło”; od 1980 r. oficjalna jest tylko baskijska. Stare miasto na wzgórzu zamykają mury i bastiony z XVI-XVII w., w środku są brukowane uliczki, domy z kutymi balkonami i szerokimi okapami i zamek Karola V, średniowieczna twierdza rozbudowana za cesarza, od 1968 r. hotel państwowej sieci Parador. Poniżej murów, w dawnej dzielnicy rybaków La Marina (Portua), stoją kolorowe domy z drewnianymi balkonami.

Miasto na granicy było przez wieki twierdzą. W 1476 r. obległ je Ludwik XI, w 1521 r. zdobyli je Nawarczycy z francuską pomocą, gdy król Henryk II Nawarski próbował odzyskać utracone królestwo, a Kastylijczycy odbili je dopiero po dwóch i pół roku. Najsłynniejsze oblężenie zaczęło się 1 lipca 1638 r., w czasie wojny trzydziestoletniej: wojska Ludwika XIII ostrzeliwały miasto przez 69 dni i odeszły z niczym. Mieszkańcy złożyli wtedy ślub Matce Bożej z Guadalupe, którego sanktuarium stoi na zboczu Jaizkibel, i od 1639 r. odnawiają go co roku 8

września w Alarde: przez miasto maszeruje „batalion” mieszkańców w mundurach, z siekiernikami w kozuchach z owczej skóry i długich brodach na czele, z bębnami, piszczałkami i strzelbami. Od pewnego czasu Alarde dzieli miasto: w tradycyjnym kobiety idą tylko jako cantinera, jedna przy każdej kompanii, a osobno maszeruje kompania, w której szeregach idą także kobiety.

Dwadzieścia lat po oblężeniu, 7 listopada 1659 r., na Wyspie Bażantów na Bidasoi, kilka kilometrów w górę rzeki, podpisano pokój pirenejski, który zakończył wojnę Hiszpanii z Francją i oddał Francji Roussillon i północną część Cerdanyi, czyli góry na drugim, wschodnim końcu tej podróży. Pokój przypieczętowało małżeństwo Ludwika XIV z infantką Marią Teresą w czerwcu 1660 r., a jedną z uroczystości na wyspie przygotowywał nadworny malarz Diego Velázquez. Wyspa, ok. 0,7 ha, do dziś jest najmniejszym kondominium świata: od 1 lutego do 31 lipca należy do Hiszpanii, od 1 sierpnia do 31 stycznia do Francji.

Cztery kilometry za miastem kończy się masyw Jaizkibel i całe Pireneje: przylądek Higer to najdalej na wschód wysunięty cypel hiszpańskiego wybrzeża Zatoki Biskajskiej. Latarnię zbudował w latach 1878–1881 inżynier Francisco Lafarga, ok. 150 m od poprzedniej, zniszczonej w 1874 r. w trzeciej wojnie karlistowskiej. Tu zaczyna się GR 11, szlak przez całe hiszpańskie Pireneje do Cap de Creus: koniec Transpirenaiki jest więc tam, gdzie piechurzy zaczynają. Pod latarnią fale obmywają wysepkę Amuitz, a nad Atlantykiem zachodzi słońce.

Latarnia na przylądku Higer (1881) Fot. Joxemai, [CC-BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Wybrzeże pod przylądkiem Higer i wysępka Amuitz Fot. Mowenna, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Stare miasto: Kale Nagusia (Calle Mayor) pod górę do placu Armas z zamkiem Karola V, mury, brama Santa María i gotycko-renesansowy kościół Santa María z barokową wieżą.
- La Marina: dzielnica rybacka z kolorowymi domami i barami z pintxos.
- Przylądek Higer z latarnią i punktami widokowymi na wybrzeże Francji; zachód słońca nad Atlantykiem.
- Droga GI-3440 grzbietem Jaizkibel z widokiem na ocean, obok sanktuarium Guadalupe i fortu z 1900 r. (fort zwiedza się latem).

Praktycznie

- Stare miasto to strome, brukowane uliczki; motocykl lepiej zostawić pod murami albo w La Marina [miejsca dla motocykli do sprawdzenia].
- Na święta 7-11 września i w Alarde 8 września miasto jest pełne, a ulice starego miasta zamknięte dla ruchu [zakres zamknięć do sprawdzenia].
- Do Cabo Higuer prowadzi wąska droga przez dzielnicę Montaña (Gornutz); przy latarni jest kemping i bar.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Fuenterrabía, es.wikipedia.org/wiki/Alarde_de_Fuenterrabía, es.wikipedia.org/wiki/Cabo_Higuer, es.wikipedia.org/wiki/Faro_de_Cabo_Higuer, en.wikipedia.org/wiki/Cape_Higuer_Lighthouse, es.wikipedia.org/wiki/Isla_de_los_Faisanes, es.wikipedia.org/wiki/GR_11
43.36240, -1.79150 ([wikidata:Q492312](https://wikidata.org/Q492312))

Punkty z innych podróży

Lanuza i dolina Tena

Fot. autor nieznany, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	wioska, droga motocyklowa, przełęcz
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Wysiedlenie	1976–1978, budowa zbiornika
Powrót mieszkańców	lata 90.
Portalet	1794 m
Wydarzenia	festiwal Pirineos Sur od 1992 r., druga połowa lipca [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Lanuza ma historię jak z powieści. W 1976 r. budowa zbiornika na rzece Gállego zmusiła mieszkańców do wyprowadzki, a do 1978 r. wieś opustoszała zupełnie. Woda zalała jednak tylko najniższe domy, reszta stała pusta, rozkradana i niszczona. W latach 90. dawni mieszkańcy i ich dzieci odzyskali niezalane domy i zaczęli odbudowę, która trwa do dziś. Zwarta zabudowa z kamienia i łupka znów wspina się od brzegu zbiornika do kościoła San Salvador, w którym przechowuje się srebrny relikwiarz św. Kwiterii z 1557 r.

Lanuza była kiedyś wsią możnych. Wywodził się z niej ród, który dał Aragonii dziewięciu najwyższych sędziów, justicias de Aragón. Najślynniejszy z nich, Juan V de Lanuza (1564–1591), stanął w 1591 r. w obronie aragońskich praw przeciw Filipowi II (1527–1598) i został za to ścięty. Poszło o Antonia Péreza, byłego sekretarza króla oskarżonego o zabójstwo, który uciekł do Aragonii i schronił się pod opieką sądu Justicii, jak pozwalały miejscowe prawa, fueros. Lanuza urzędował od kilku tygodni, gdy uznał wkroczenie wojsk kastylijskich za bezprawne i poprowadził przeciw nim Aragończyków. Po porażce pod Utebo został ścięty w Saragossie 20 grudnia 1591 r., bez procesu. Saragossa

upamiętnia urząd Justicii pomnikiem z 1904 r. z dewizą „Justicia, ley suprema”. Wieś ma też swój taniec, palotiau, w którym mężczyźni uderzają w rytm drewnianymi kijami.

Od 1992 r. w drugiej połowie lipca Lanuza zamienia się w scenę festiwalu Pirineos Sur, z muzyką z całego świata grającą nad wodami zbiornika. Dolina Tena prowadzi dalej na północ przez Sallent de Gállego i Formigal na przełęcz Portalet (1794 m), jedną z najładniejszych dróg przez Pireneje, a za nią do francuskiej doliny Ossau.

NA MIEJSCU

- Spacer od zbiornika do kościoła, widok na Sallent i Peña Foratata.
- Wjazd na Portalet: szerokie zakręty, na przełęczu sklepy i bary po obu stronach granicy.
- Sallent de Gállego: kamienne miasteczko u stóp Peña Foratata, dobre na kawę przed przełęczą.

Praktycznie

- W lipcu zwykle odbywa się tu festiwal Pirineos Sur ze sceną na wodzie; termin na 2028 r. [do sprawdzenia].
- Wyjazd przez Portalet zamiast tunelu Bielsa to mniej więcej tyle samo kilometrów.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Lanuza, es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Lanuza_y_Urrea
42.75634, -0.31515 ([wikidata:Q3572180](https://wikidata.org/wiki/Q3572180))

Ochagavía (Otsagabia) i sanktuarium Muskilda

Fot. Javier Losa, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	wies, architektura
Czas	1-1,5 h
Wstęp	wieś bez opłat; kościół i Muskilda otwierane w określonych godzinach [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 760 m
Mieszkańcy	488 (2024)
Pierwsza wzmianka	1284 r.
Od Pampeluny	ok. 85 km
Wydarzenia	8 września taniec Danzantes de Otsagabia w Muskildzie; 26 lipca Santa Ana z pielgrzymką

RYS HISTORYCZNY

Ochagavía, po baskijsku Otsagabia, to stolica doliny Salazar w Pirenejach nawarskich, ok. 85 km od Pampeluny. Kamienne domy z herbami nad szerokimi portalami stoją po obu brzegach rzeki Anduña, spiętej średniowiecznym kamiennym mostem, a strome dachy ciągną się aż do brzegu wody. W internetowych zestawieniach porównuje się ją z bajkowymi miasteczkami Szwarcwaldu, ale to wieś bardzo pirenejska: wąskie przejścia między domami nazywa się tu etxekarte albo belena, a domy mają podwójne okna i strome, dwu- lub czterospadowe dachy.

Ogień zresztą odcisnął się na jej historii. W 1794 r., w czasie wojny Hiszpanii z rewolucyjną Francją, francuscy żołnierze spalili wieś: 182 domy, 52 zabudowania gospodarcze i kaplicę św. Marcina. Odbudowano ją w tym samym miejscu, a drewniane gonty zastąpiono dachówką; dachy z dębowego gontu zostały tylko na wieży kościoła i w Muskildzie. Kościół San Juan Evangelista ma części z XI w. i trzy renesansowe ołtarze Miguela de Espinala z XVI w. Popularna opowieść, że nazwa wsi pochodzi

od „ośmiu domów” ocalałych z pożaru, jest legendą: miejscowość nazywała się tak już w 1284 r. Etymologia jest niepewna, jedna z hipotez łączy ją z baskijskim otso, „wilk”, a w herbie doliny Salazar jest wilk niosący owcę.

Nad wsią, na górze na wysokości ok. 1025 m, stoi romańskie sanktuarium Matki Bożej z Muskildy z XII w., przebudowane w XVII w., z wieżą krytą stożkowym dachem. Pożar z 1794 r. je oszczędził. 8 września ośmiu tancerzy w tradycyjnych strojach doliny tańczy tu tańce z kijami i z chustami, a prowadzi ich „Bobo”, postać w masce z dwiema twarzami. Dolina miała też własną odmianę baskijskiego, salacenco; przekaz w rodzinach urwał się ok. 1900 r., a ostatni mówiący zmarli na przełomie XX i XXI w. Dziś młodzi uczą się w szkole literackiego baskijskiego.

Sanktuarium Matki Bożej z Muskildy nad Ochagavią Fot. MarisaLR, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Spacer wzdłuż Anduñi przez średniowieczny most i uliczki z pałacami Urrutia, Iriarte i Donamaría.
- Kościół San Juan Evangelista z renesansowymi ołtarzami.
- Sanktuarium Muskilda nad wsią, z widokiem na dolinę.

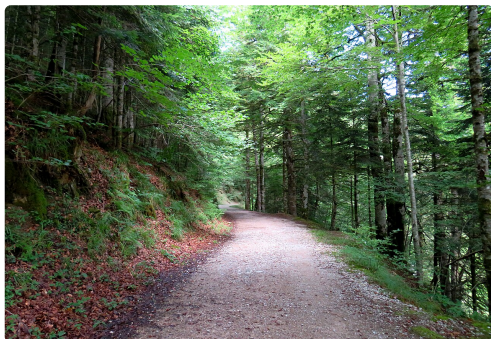
Praktycznie

- Baza wypadowa do Selva de Irati (ok. 24 km do lasu), dobra też na nocleg.
- Z Ochagavií NA-140 w górę na przełęcz Larrau i do Francji; zimą i wiosną przełęcz bywa zamknięta [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Ochagavía, www.wikidata.org/wiki/Q14615841

42.90560, -1.09110 ([wikidata:Q1780242](https://www.wikidata.org/wiki/Q1780242))

Selva de Irati (Puszcza Irati, Iratiko oihana)

Fot. Quique, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	las, przyroda
Czas	pół dnia – cały dzień
Wstęp	las bez opłat; parking przy Casas de Irati w sezonie płatny, orientacyjnie 3–6 € za pojazd [do sprawdzenia]
Powierzchnia	ok. 17 000 ha lasu bukowo-jodłowego
Wys.	ok. 700–1500 m
UNESCO	od 2017 r. (pierwotne lasy bukowe Europy, rezerwat Lizardoia)
Najpiękniej	ok. 15 października – 5 listopada
Wydarzenia	rykowisko jeleni, wrzesień–październik

O MIEJSCU

Irati to drugi co do wielkości las bukowo-jodłowy w Europie, ustępujący tylko Schwarzwaldowi: ok. 17 000 ha zbocza Pirenejów nawarskich, przechodzącego po drugiej stronie grzbietu we Francję. W internetowych zestawieniach porównuje się go z jesiennymi lasami Maine i Nowej Anglii, ale jesień w Irati ma własny kolor: buki robią się miedziane i złote, a ciemne jodły zostają zielone, więc zbocza wyglądają jak tkanina w pasy. Szczyt kolorów przypada zwykle między połową października a początkiem listopada. We wrześniu i październiku o świcie i zmierzchu słyszeć ryk jeleni na rykowisku.

Las przez wieki był bogactwem, o które się kłócono. W XVI w. drewno z Irati szło na maszty i kadłuby okrętów królów Hiszpanii i Francji: kłody spławiano rzeką, a do sztucznych wezbrań budowano śluzy. Spory o granicę na grzbiecie zaczęły się w tym samym stuleciu. W 1784 r. Karol III założył po stronie Aezkoa, w miejscu średniowiecznej kuźni z 1432 r., Królewską Fabrykę Broni i Amunicji w Orbaizecie. Przez prawie sto lat była obok Trubii najważniejszym zakładem zbrojeniowym północnej

Hiszpanii; Francuzi częściowo ją zniszczyli w czasie wojny napoleońskiej, a zamknęto ją w 1884 r. Malownicze ruiny są od 2008 r. zabytkiem chronionym (BIC). W 1922 r. ukończono zaporę Irabia, której jezioro jest dziś środkiem lasu.

Część najstarszych, nietkniętych drzewostanów chroni się jako rezerwat, a w 2017 r. rezerwat Lizardoia wszedł na listę UNESCO jako część pierwotnych lasów bukowych Europy. W 2015 r. na torfowiskach znaleziono rosiczkę okrągłolistną i wełnianki. Ernest Hemingway łowił tu pstrągi i opisał te lasy w powieści „Słońce też wschodzi” („Fiesta”, 1926). Baskijskie podania osadzają w Irati Basajauna, włochatego pana lasu, który chroni stada przed wilkami.

NA MIEJSCU

- Sendero del Hayedo od Casas de Irati: 4–5 km, 1,5–2 h, łatwy.
- Pętla wokół zbiornika Irabia: 10–14 km, 2 h 45 min – 4 h.
- Wejście na grzbiet Abodi z Casas de Irati: 10–12 km tam i z powrotem, ok. 600 m w górę, 4–5 h.
- Ruiny fabryki broni w Orbaizecie, po zachodniej stronie lasu.

Praktycznie

- Wjazd od wschodu z Ochagavii (20–30 min do parkingu Casas de Irati) albo od zachodu przez Orbaizetę (stan na 2026-10, źródło: picuco.com). Z Francji sezonowo przez przełęcz Larrau.
- W jesienne weekendy parkingi są pełne przed 9:00; noclegi w dolinie Salazar rezerwować kilka tygodni wcześniej.
- Biwakowanie na dziko zabronione, psy na smyczy.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Selva_de_Irati, es.wikipedia.org/wiki/Real_Fábrica_de_Armas_d..., www.picuco.com/es-es/blog/selva-de-irati-guia...

43.01141, -1.11443 ([wikidata:Q24022025](https://wikidata.org/wiki/Q24022025))

Taüll i romańskie kościoły Vall de Boí

Fot. wsmatire, [CC BY-SA 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	unesco, romańskie
Czas	1,5 h
Wstęp	Sant Climent płatny [do sprawdzenia]
UNESCO	od 2000 r. (romańskie kościóły Vall de Boí)
Konsekracja	Sant Climent 10 grudnia 1123 r.
Wydarzenia	Falles, święto ognia w noc świętojańską (UNESCO 2015) [do sprawdzenia terminów w wioskach]

RYS HISTORYCZNY

W XI i XII w. dolinę Boí kontrolowali panowie z Erill, którzy wzbogacili się na walce z Maurami. Za te pieniądze w maleńkich górskich wioskach powstał zespół kamiennych kościołów z wysmukłymi wieżami, zbudowanych przez lombardzkich mistrzów, którzy w tym czasie wędrowali przez Pireneje. Przetrwały prawie nienaruszone, bo dolina leżała na uboczu i nikomu nie opłacało się ich przebudowywać. W 2000 r. zespół trafił na listę UNESCO.

Najsłynniejszy jest Sant Climent de Taüll. Inskrypcja na kolumnie mówi, że 10 grudnia 1123 r. biskup Ramon z Roda-Barbastro konsekrował go na cześć świętego Klemensa męczennika; Santa Maria w tej samej wsi poświęcił dzień później. Ramon (1067–1126), urodzony po francuskiej stronie Pirenejów, dostał biskupstwo w 1104 r. od króla Aragonii Alfonsa I Wojownika, a w 1125 r. ruszył z nim na wyprawę przeciw Maurom w Andaluzji, podczas której zachorował. Wkrótce po śmierci zaczęto go czcić jako świętego i do dziś jest patronem Barbastro. W absydzie nieznany artysta, nazywany dziś Mistrzem z Taüll, namalował Chrystusa Pantokratora: wielkie oczy, otwarta księga z napisem „Ego sum lux mundi” i geometryczne fałdy szat w mocnych kolorach. To jedno z arcydzieł malarstwa romańskiego Europy, porównywane z ikonami bizantyjskimi.

Na miejscu jest jednak kopia. Na początku XX w. amerykańscy kolekcjonerzy wykupywali romańskie freski z Pirenejów, zdejmowali je ze ścian i wywozili za ocean. By to powstrzymać, Katalonia w latach 1919–1923 sama zdjęła malowidła z kościołów doliny i przeniosła je do Barcelony; dziś Pantokrator jest gwiazdą Muzeum Narodowego Sztuki Katalonii (MNAC). W Taüll od 2013 r. pokazuje się projekcję, która „odmalowuje” absydę światłem, krok po kroku, tak jak wyglądała w XII w.

Dolina ma też żywe tradycje. W noc świętojańską młodzi schodzą z gór z płonącymi pochodniami, falles, i zbiegają do wsi. Ten zwyczaj z wielu pirenejskich wiosek trafił w 2015 r. na listę niematerialnego dziedzictwa UNESCO.

NA MIEJSCU

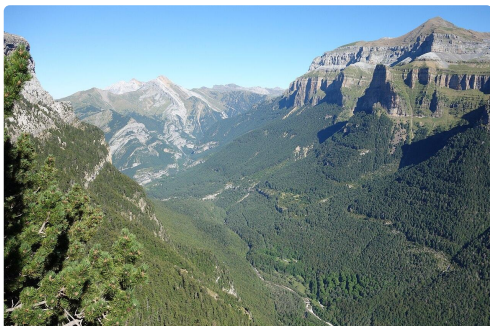
- Sant Climent de Taüll z projekcją w absydzie i wejściem na wieżę.
- Santa Maria de Taüll kilka minut pieszo i Sant Joan de Boí z kopiami fresków.
- Centrum romańszczyzny w Erill la Vall z informacją o wszystkich kościołach.

Praktycznie

- Ok. 20 km w bok od N-260.
- Wodospadu ze zdjęcia z Instagrama nie ma.
- Wspólny bilet na kilka kościołów wychodzi taniej [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Iglesia_de_San_Clemente..., es.wikipedia.org/wiki/Ram%C3%B3n_de_Roda
42.51722, 0.84833 ([wikidata:Q2117586](https://www.wikidata.org/wiki/Q2117586))

Valle de Ordesa (Torla-Ordesa)

Fot. Martin Stiburek, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	park narodowy, szlak, góry
Czas	cały dzień
Wstęp	park bez opłat; latem wjazd do doliny tylko autobusem z Torli [do sprawdzenia]
Park	od 16 sierpnia 1918 r.
UNESCO	od 1997 r. (Pireneje – Monte Perdido, z Francją)
Monte Perdido	3355 m
Powierzchnia	15 608 ha

O MIEJSCU

Dolina Ordesa to kanion wyrzeźbiony najpierw przez rzekę, a potem przez lodowiec, który wyłobził go w kształt litery U. Ściany z wapienia i piaskowca wznoszą się pionowo na kilkaset metrów, warstwami w kolorach od szarego po rdzawy, a na dnie rośnie las bukowy i jodłowy. Nad doliną piętrzy się masyw Monte Perdido (3355 m), najwyższy wapienny masyw Europy. Po francuskiej stronie ten sam masyw opada do cyrku Gavarnie z ponad 400-metrowym wodospadem. Obie strony tworzą od 1997 r. wspólny transgraniczny obiekt UNESCO „Pireneje – Monte Perdido”. Na wierzchołek Monte Perdido pierwsi weszli w sierpniu 1802 r. przewodnicy Louisa Ramonda de Carbonnières (1755–1827), a kilka dni później stanął tam on sam. Ten francuski przyrodnik szukał tu odpowiedzi na spór o wiek pirenejskich wapieni, a o jego znaczeniu dla gór mówi zdanie historyka Henriego Beraldiego, że „Pireneje wymyślił Ramond”.

16 sierpnia 1918 r. Hiszpania utworzyła tu park narodowy „Dolina Ordesa”, jeden z dwóch pierwszych w kraju. Wielką rolę odegrał francuski fotograf i podróżnik Lucien Briet (1860–1921), który opisywał i fotografował dolinę i apelował o jej ochronę. W książce „Bellezas del Alto

Aragón” (1913) chciał ją bronić przed wyrębem i myśliwymi i proponował park na wzór amerykańskiego Yellowstone; przy wejściu do doliny stoi jego pomnik. Park był też ostatnią ostoją bucardo, pirenejskiego podgatunku koziorożca. Ostatnia samica, Celia, zginęła w 2000 r. W 2003 r. naukowcy sklonowali ją z zachowanych komórek; koźle żyło tylko kilka minut, ale był to pierwszy w historii „powrót” wymarłego zwierzęcia.

Klasyczny szlak prowadzi dnem doliny od łąki Pradera de Ordesa, obok kaskad Arripas, Estrecho i Gradas de Soaso, aż do wodospadu Cola de Caballo, „Koński Ogon”, na końcu kanionu. Wyżej, pod Monte Perdido, leży Brecha de Rolando, prostokątne wcięcie w grani: według legendy rycerz Roland chciał w nim rozbić o skałę swój miecz Durendal, by nie wpadł w ręce Saracenów, i zamiast miecza pękła góra. Historyczny Roland był prefektem Marchii Bretońskiej w służbie Karola Wielkiego i zginął 15 sierpnia 778 r. w wąwozie Roncesvalles w zasadzce Basków. Jego śmierć opiewa „Pieśń o Rolandzie”, najsłynniejszy francuski epos rycerski średniowiecza, z którego postać Rolanda przeszła do literatury całej Europy.

NA MIEJSCU

- Szlak dnem doliny do Cola de Caballo: ok. 17 km tam i z powrotem, 6–7 h, łagodnie pod górę [do sprawdzenia].
- Dla mocniejszych: powrót górą Faja de Pelay, półką na ścianie kanionu z widokiem na całą dolinę.
- Torla: kamienne miasteczko u wejścia do parku.

Praktycznie

- Latem na łąkę Pradera de Ordesa nie wjedziesz własnym pojazdem, dowozi autobus z Torli.
- W lipcu wodospadów jest mniej niż na zdjęciach.
- Burze po południu są w Pirenejach latem częste: wyruszyć wcześniej rano.

Źródła: [es.wikipedia.org/wiki/Parque_nacional_de_Orde...](https://es.wikipedia.org/wiki/Parque_nacional_de_Ordesa), es.wikipedia.org/wiki/Lucien_Briet, [es.wikipedia.org/wiki/Louis_Ramond_de_Carbons...](https://es.wikipedia.org/wiki/Louis_Ramond_de_Carbons), es.wikipedia.org/wiki/Rold%C3%A1n
42.62802, -0.11209 ([wikidata:Q24013309](https://www.wikidata.org/wiki/Q24013309))

Język w podróży

Transpirenaica przecina trzy kraje i kilka języków. Po hiszpańskiej stronie wszędzie wystarczy hiszpański, ale w Katalonii i Andorze na znakach i w rozmowach słysząc kataloński (w Andorze to jedyny język urzędowy, choć hiszpański i francuski zna prawie każdy), a w Val d'Aran także arański, odmianę okcytańskiego. W Nawarze i Kraju Basków znaki są dwujęzyczne, po hiszpańsku i baskijski, a wiele miejscowości ma przede wszystkim nazwę baskijską: Hondarribia, Orreaga (Roncesvalles), Otsagabia (Ochagavía). Po francuskiej stronie mówi się po francusku; w Béarn i Bigorre zostały jeszcze gaskońskie nazwy, a w Soule i nad Bidasoą – baskijskie.

Jak czytać wymowę

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu; w hiszpańskim, katalońskim i baskijskim wielkie litery oznaczają akcent. W hiszpańskim c przed e/i oraz z wymawia się jak angielskie th (zapisane **th**), ll jak j, j jak gardłowe ch. We francuskim akcent pada na koniec wyrazu, więc nie jest zaznaczany; **a** i **e** to samogłoski nosowe bez końcowego n, **y** to dźwięk jak niemieckie ö, **ü** jak niemieckie ü.

Hiszpański na drodze

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Powitanie	Buenos días. / Buenas tardes.	BUEnos Dias / BUEnas TARdes
Podziękowanie	Muchas gracias.	MUCzas GRATHjas
Stacja	¿Hay una gasolinera cerca?	aj una gasoliNERa THERka
Tankowanie	Lleno de noventa y cinco, por favor.	JEno de noBENta i THINKo, por faBOR
Warsztat	¿Dónde hay un taller de motos?	DONde aj un tajER de MOTos
Przebita opona	Se me ha pinchado una rueda.	se me a pinCZAdo una RUEda
Łańcuch / olej	la cadena / el aceite	la kaDENa / el aTHEJte
Nocleg	¿Tienen una habitación para esta noche?	TJEnen una abitaTHJON para ESTa NOcze
Parking	¿Dónde puedo dejar la moto?	DONde PUEdo deHAR la MOTo

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Przełącz otwarta?	¿Está abierto el puerto?	eStA aBJERto el PUERto
Droga zamknięta	carretera cortada	kareTERa korTAda
Spadające kamienie	desprendimientos	desprendiMJENTos
Burza po południu?	¿Va a haber tormenta esta tarde?	ba a aBER torMENTa ESa TARde
Mgła na przełęczy	Hay niebla en el puerto.	aj NJEbla en el PUERto
Granica / urząd celny	la frontera / la aduana	la fronTERa / la aDUAna
Nic do oclenia	No tengo nada que declarar.	no TENgo NAda ke deklarAR
Wypadek	He tenido un accidente.	e teNido un akthiDENTE
Pomoc drogowa	Necesito una grúa.	netheSlito una GRUa

Ruchem drogowym zajmuje się w większości Hiszpanii **Guardia Civil** (GUARDja thiBIL), ale w Katalonii **Mossos d'Esquadra** (MOsus desKUAdra), a w Kraju Basków **Ertzaintza** (erCAJNca). Na znakach w górach: **puerto** to przełęcz, **cadena obligatorias** – obowiązkowe łańcuchy (zimą), **firme en mal estado** – zły stan nawierzchni, **ganado suelto** – zwierzęta na drodze.

Francuski na drodze

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Powitanie	Bonjour. / Bonsoir.	bażur / başlar
Stacja	Où est la station-service la plus proche ?	u e la stasją serwis la plü prosz
Tankowanie	Le plein, s'il vous plaît.	ly plę, sil wu ple
Warsztat	Je cherche un garage pour motos.	ży szersz ę garaż pur moto
Przebita opona	J'ai un pneu crevé.	że ę pny krywe
Nocleg	Vous avez une chambre pour ce soir ?	wuz awe ün sząbr pur sy słar
Przełącz otwarta?	Le col est ouvert ?	ly kol e tuwer
	col fermé	kol ferme

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Przełęcz zamknięta		
Droga zamknięta	route barrée	rut bare
Pomoc drogowa	J'ai besoin d'une dépanneuse.	że byżłę dūn depanyz
Burza	Il va y avoir de l'orage ?	il wa i awłar dy loraż
Urząd celny	la douane	la dłan

Francuzi zaczynają każdą rozmowę od **bonjour**, także na stacji i w sklepie. Na pirenejskich przełęczach przy drodze stoją słupki z kilometrażem i średnim nachyleniem dla kolarzy; **route barrée** albo **col fermé** na tablicy u dołu przełęczy oznacza, że dalej nie da się przejechać. Więcej zwrotów po francusku: Paryż i Prowansja – język w podróży.

Kataloński i baskijski – kilka słów na ciekawostkę

Hiszpański wystarczy wszędzie, ale kilka słów w miejscowym języku zawsze robi dobre wrażenie.

Po polsku	Po katalońsku	Wymowa	Po baskijski	Wymowa
Dzień dobry	Bon dia.	bon Dla	Egun on.	eGUN on
Cześć	Hola.	Ola	Kaixo.	KAjszo
Dziękuję	Gràcies.	GRAsjes	Eskerrik asko.	esKERik ASko
Proszę	Si us plau.	sius PLAŁ	Mesedez.	meSEdes
Do widzenia	Adéu.	aDEŁ	Agur.	aGUR
Przełęcz	coll / port	KOL / PORT	mendatea / lepoa	menDAta / lePOa
Zamknięte	tancat	tanKAT	itxita	iCZIta

Po baskijski **x** czyta się jak sz, **tx** jak cz, **tz** jak c, a **z** jak polskie s; **h** po stronie hiszpańskiej jest nieme. Witając gości, Baskowie mówią **ongi etorri** (ONgi eTOri), „witajcie”; to częsty napis na wjeździe do wsi. Po katalońsku **ll** to miękkie l (jak w perill – niebezpieczeństwo), a nieakcentowane o brzmi często jak u (obert – otwarte – to uBERT).

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając; pytanie, czy przełącz jest otwarta, przyda się kilka razy dziennie. Hiszpański można przećwiczyć w krótkich dialogach głosowych w linguatrainer.eu.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc i regionów, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (<https://gitlab.com/p.goliasz/moto>).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Zdjęcie regionu „Catalunya (Katalonia)”: Ad Meskens, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tarragona_amphitheatre_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Catalunya (Katalonia)” (Castell „5 de 9 amb folre” Colla Vella dels Xiquets de...): Ferran from Andorra la Vella, Andorra, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:5de9f_de_la_Colla_Vella_de_Valls-2010.jpg
- Zdjęcie regionu „Catalunya (Katalonia)” (Winnice na łupkowej glebie llicorella pod Gratallops w Prioracie): Angela Llop, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vinyes_del_Priorat,_Gratallops..jpg
- Zdjęcie regionu „Bigorre / Bigòrra”: W. Bulach, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:.00_2122_Cirque_de_Gavarnie_-_Pyren%C3%A4en.jpg
- Zdjęcie regionu „Bigorre / Bigòrra” (Val d'Azun spod Col du Soulor: w dole Arrens-Marsous,...): Guillaume Baviere, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Val_d%27Azun_depuis_les_hauteurs_nord_du_col_de_Soulor.jpg
- Zdjęcie regionu „Béarn / Bearn”: Myrabella, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vallee_Ossau.jpg
- Zdjęcie regionu „Béarn / Bearn” (Jezioro Fabrèges w górnej dolinie Ossau, nad nim Pic du...): Driskiou, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lac_de_Fabr%C3%A8ges.jpg
- Zdjęcie regionu „Béarn / Bearn” (Skorupa żółwia morskiego, w której według tradycji...): Frédéric Sorrieu, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ch%C3%A2teau_de_Pau_-_Premier_berceau_de_Henri_IV_-_Fonds_Ancely_-_B315556101_A_HOUBIGANT_010.jpg
- Zdjęcie regionu „Aragón (Aragonia)”: Teo Romera, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Organos_de_Montoro,_Teruel.jpg
- Zdjęcie regionu „Aragón (Aragonia)” (Mudéjar w Teruelu: wieża kościoła El Salvador z cegły i...): Tagarino, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torre_de_El_Salvador,_Teruel.jpg

- Zdjęcie regionu „Aragón (Aragonia)” (Pireneje Aragońskie: dolina Cinki i Peña Montañesa spod Aínsy): Basotxerri, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A%C3%ADnsa_-_Mirador_02.jpg
- Zdjęcie regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)” : Ricardo Fernández from Barcelona, España, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alto_del_Perdo%C3%B3n-richardfdez-01.jpg
- Zdjęcie regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)” (Pomnik pielgrzymów na Alto del Perdón, na szlaku z...): José Antonio Gil Martínez from Vigo, Spain, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alto_del_Perdo%C3%B3n-freecat-01.jpg
- Zdjęcie regionu „Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)” : Basotxerri, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Segura_-_Txindoki_01.jpg
- Źródła opisu regionu „Catalunya (Katalonia)” : <https://es.wikipedia.org/wiki/Cataluña>, <https://ca.wikipedia.org/wiki/Catalunya>, <https://es.wikipedia.org/wiki/Tarraco>, https://es.wikipedia.org/wiki/Generalidad_de_Cataluña, https://es.wikipedia.org/wiki/Diada_Nacional_de_Cataluña, <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/ramon-berenguer-iv-de-barcelona>, <https://turismepriorat.org/en/node/1138>, https://es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Poblet, https://es.wikipedia.org/wiki/Catedral_Vieja_de_Lérida, https://es.wikipedia.org/wiki/Iglesias_románicas_catalanas_del_Valle_de_Bohí, https://es.wikipedia.org/wiki/Delta_del_Ebro, https://es.wikipedia.org/wiki/Canal_de_Urgel, [https://en.wikipedia.org/wiki/Priorat_\(DOQ\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Priorat_(DOQ)), <https://en.wikipedia.org/wiki/Castell>, https://es.wikipedia.org/wiki/Día_de_Sant_Jordi, <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/falles-dels-pirineus>, <https://idescat.cat/novetats/?id=5382>, https://es.wikipedia.org/wiki/Franja_de_Aragón, https://fr.wikipedia.org/wiki/Val_d'Aran, [https://en.wikipedia.org/wiki/N-260_road_\(Spain\)](https://en.wikipedia.org/wiki/N-260_road_(Spain)), <https://www.aemet.es/fr/serviciosclimaticos/datosclimatologicos/valoresclimatologicos?l=9771C>
- Źródła opisu regionu „Bigorre / Bigorra” : [https://fr.wikipedia.org/wiki/Bigorre_\(région_naturelle\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Bigorre_(région_naturelle)), https://fr.wikipedia.org/wiki/Comté_de_Bigorre, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Hautes-Pyrénées>, <https://www.wikidata.org/wiki/Q12700>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Pyrénées-Mont_Perdu, https://fr.wikipedia.org/wiki/Observatoire_du_Pic_du_Midi, https://fr.wikipedia.org/wiki/Apparitions_mariales_de_Lourdes, https://fr.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Foch, https://fr.wikipedia.org/wiki/Haras_national_de_Tarbes, https://fr.wikipedia.org/wiki/Vallée_du_Louron, https://fr.wikipedia.org/wiki/Cirque_du_Litor, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_du_Soulor, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_du_Tourmalet, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_du_Tourmalet

- fr.wikipedia.org/wiki/Col_de_Peyresourde, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_d'Aspin, https://fr.wikipedia.org/wiki/Val_d'Azun, https://fr.wikipedia.org/wiki/Pont_Napoléon, https://fr.wikipedia.org/wiki/Route_des_cols, https://fr.wikipedia.org/wiki/Haricot_tarbais, https://fr.wikipedia.org/wiki/Porc_noir_de_Bigorre, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Barèges-gavarnie>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Gâteau_à_la_broche
- Źródła opisu regionu „Béarn / Bearn”: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Béarn>, <https://es.wikipedia.org/wiki/Béarn>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Gaston_III_de_Foix-Béarn, https://fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Pau, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Béarnais>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Vallée_d'Ossau, https://fr.wikipedia.org/wiki/Pic_du_Midi_d'Ossau, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_du_Pourtalet, https://fr.wikipedia.org/wiki/Lac_de_Fabrèges, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Laruns>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_d'Aubisque, https://en.wikipedia.org/wiki/Octave_Lapize, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Pau>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Pau_Golf_Club, https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_villes-étapes_du_Tour_de_France, https://fr.wikipedia.org/wiki/Armorial_des_communes_des_Pyrénées-Atlantiques, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Ossau-iraty>, [https://fr.wikipedia.org/wiki/Jurançon_\(AOC\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Jurançon_(AOC)), <https://fr.wikipedia.org/wiki/Garbure>, <https://www.tourisme64.com/transhumance-foires-au-fromage-lete-des-montagnes-bearnaises-et-basques/>, <https://www.tourisme64.com/animation/laruns/FMAAQU064V5BCKQ4-transhumance-en-vallee-dossau/>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Route_des_cols, https://fr.wikipedia.org/wiki/Route_nationale_134bis, https://fr.wikipedia.org/wiki/Cirque_du_Litor, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_de_Marie-Blanque, https://fr.wikipedia.org/wiki/Col_du_Somport, https://fr.wikipedia.org/wiki/Tunnel_routier_du_Somport
 - Źródła opisu regionu „Aragón (Aragonia)”: <https://es.wikipedia.org/wiki/Aragón>, https://es.wikipedia.org/wiki/Provincia_de_Teruel, https://es.wikipedia.org/wiki/Serranía_Celtibérica, https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Lanuzay_Urrea, <https://revistaaragonesa.aragon.es/index.php/raap/article/download/173/173/346>, https://es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Teruel, https://es.wikipedia.org/wiki/Arquitectura_mudéjar_de_Aragón, <https://iuca.unizar.es/wp-content/uploads/2024/09/205.pdf>, https://iugs-geoheritage.org/geoheritage_sites/alpine-superposed-buckle-folds-in-aliaga/, https://es.wikipedia.org/wiki/Congosto_de_Ventamillo, https://es.wikipedia.org/wiki/Jota_aragonesa, <https://www.aragon.es/-/indicacion-geografica-protegida-ternasco-aragon>, https://aragon.es/documents/d/guest/2024_12_pliego_condiciones_dop_jamon_de_teruel_paleta_de_teruel

<https://www.festivalesdeespana.com/festival/bodas-de-isabel-de-segura-teruel>, <https://www.mintur.gob.es/es-es/gabineteprensa/notasprensa/2025/documents/20251223%20np%20fiti%20bodas%20isabel%20de%20segura.pdf>, <https://www.escapadarural.com/blog/los-espantabrujas-chimeneas-pirineo/>

- Źródła opisu regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)”: <https://es.wikipedia.org/wiki/Navarra>, https://es.wikipedia.org/wiki/Reino_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Escudo_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Bandera_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Ley_Foral_del_Vascuence, https://es.wikipedia.org/wiki/Sierra_de_Aralar, https://es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Roncesvalles, https://es.wikipedia.org/wiki/Bardenas_Reales, <https://es.wikipedia.org/wiki/Sanfermines>, https://es.wikipedia.org/wiki/Gastronomía_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Pelota_vasca, <https://www.boe.es/eli/es-nc/lf/1985/09/27/18/con>, <https://experience.acciona.com/es/energias-renovables/pioneros-viento>, <https://www.alberguescaminosantiago.com/poblaciones/alto-del-perdon-navarra-camino-de-santiago/>, <https://www.noticiasdenavarra.com/economia/2024/07/02/destino-ultimo-polo-fabricado-vw-8430551.html>, <https://eu.wikipedia.org/wiki/NA-7510>, <https://www.unav.edu/web/catedra-patrimonio/itinerarios-visitas/san-miguel-de-aralar>, <https://www.noticiasdenavarra.com/rutas-y-naturaleza/2022/08/01/san-miguel-aralar-senda-dolmenes-5871533.html>
- Źródła opisu regionu „Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)”: https://es.wikipedia.org/wiki/País_Vasco, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskal_Herria, <https://es.wikipedia.org/wiki/Euskera>, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskera_batúa, https://es.wikipedia.org/wiki/Concierto_económico, <https://es.wikipedia.org/wiki/Ikurrña>, https://es.wikipedia.org/wiki/Bombardeo_de_Guernica, https://es.wikipedia.org/wiki/Árbol_de_Guernica, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskadi_Ta_Askatasuna, https://es.wikipedia.org/wiki/Caserío_vasco, https://es.wikipedia.org/wiki/Pelota_vasca, https://turismo.euskadi.eus/aa30-12377/es/contenidos/informacion/deporte_vasco/es_def/pelota_Vasca.html, https://es.wikipedia.org/wiki/San_Sebastián, https://es.wikipedia.org/wiki/Tamborrada_de_San_Sebastián, <https://es.wikipedia.org/wiki/Txakoli>, <https://es.wikipedia.org/wiki/Sidrería>, <https://sansebastianturismoa.eus/gastronomia/la-sidra/>, <https://turismo.euskadi.eus/es/agenda/temporada-de-sidrerias/webtur00-evento/es/>, <https://orain.eus/es/actualidad/sociedad/2026/03/21/los-bosques-la-cav-en-datos/>

- Zdjęcie „Andorra la Vella i Casa de la Vall”: Diego Delso, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Casa_de_la_Vall,_Andorra_la_Vieja,_Andorra,_2013-12-30,_DD_01.JPG
- Zdjęcie „Cap de Creus (przylądek Creus)”: Anthiro 57, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Faro_Cap_de_Creus.jpg
- Zdjęcie „Cap de Creus (przylądek Creus)” (Łupkowe urwiska przylądka od strony morza): Anthiro 57, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cap_de_Creus_01.jpg
- Zdjęcie „Cirque de Gavarnie (cyrk Gavarnie)”: No machine-readable author provided. Miguel303xm~commonswiki assumed (based on copyright claims)., CC BY-SA 2.5, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Circo_de_Gavarnie.JPG
- Zdjęcie „Cirque de Gavarnie (cyrk Gavarnie)” (Grande Cascade i Hôtellerie du Cirque na dzień cyrku): Moahim, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2019_-_Parc_national_des_Pyrenees_-_Grande_cascade_de_Gavarnie.jpg
- Zdjęcie „Cirque de Gavarnie (cyrk Gavarnie)” (Brèche de Roland w grani nad cyrkiem, na granicy z Hiszpanią): garrulus at <https://www.flickr.com/>, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Br%C3%A8che_de_Roland.jpg
- Zdjęcie „Hondarribia (Fuenterrabía) i przylądek Higer”: Iñaki LL, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hondarribia_-_Kale_Nagusia_\(02\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hondarribia_-_Kale_Nagusia_(02).jpg)
- Zdjęcie „Hondarribia (Fuenterrabía) i przylądek Higer” (Latarnia na przylądku Higer (1881)): Joxemai, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Higer_itsasargia_01.JPG
- Zdjęcie „Hondarribia (Fuenterrabía) i przylądek Higer” (Wybrzeże pod przylądkiem Higer i wysepka Amuitz): Mowenna, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hondarribia_Cabo_Higuer.jpg
- Zdjęcie „Lanuzza i dolina Tena”: autor nieznany, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lanuzza_\(Sallent_de_Galligo,_Uesca\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lanuzza_(Sallent_de_Galligo,_Uesca).jpg)
- Zdjęcie „Ochagavía (Otsagabia) i sanktuarium Muskilda”: Javier Losa, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Otsagi,_Euskal_Herria.jpg
- Zdjęcie „Ochagavía (Otsagabia) i sanktuarium Muskilda” (Sanktuarium Matki Bożej z Muskildy nad Ochagavią): MarisaLR, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ermita_de_Muskilda_\(10\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ermita_de_Muskilda_(10).JPG)
- Zdjęcie „Selva de Irati (Puszcza Irati, Iratiko oihana)”: Quique, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Selva_de_Irati_\(Navarra\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Selva_de_Irati_(Navarra).jpg)
- Zdjęcie „Taüll i romańskie kościoły Vall de Boí”: wsrmatre, CC BY-SA 2.0, <https://commons.wikimedia.org/wiki/>

File:Esgl%C3%A9sia_de_Sant_Climent_de_Ta%C3%BCII_(La_Vall_de_Bo%C3%AD)_-
_1.jpg

- Zdjęcie „Valle de Ordesa (Torla-Ordesa)”: Martin Stiburek, CC BY-SA 4.0,
<https://commons.wikimedia.org/wiki/>

File:Ordesa_Valley_from_Mirador_de_Calcilarruego.jpg